

Det transnationella såret från Lausanne

En minneskulturell analys av befolkningsutbytet mellan Grekland och Turkiet

Markus Paldanius

Matrikelnummer: 42007

Pro gradu-avhandling i allmän historia

Handledare: Holger Weiss

Fakulteten för humaniora, psykologi och teologi

Åbo Akademi

Våren 2024

Ämne: Allmän historia	
Författare: Markus Paldanius	
Arbetets titel: Det transnationella såret från Lausanne - En minneskulturell analys av befolkningsutbytet mellan Grekland och Turkiet	
Handledare: Holger Weiss	
<p>Sammanfattning:</p> <p>Det stora befolkningsutbytet är en av de mest omfattande händelserna i Greklands och Turkiets historia. Greklands historia med Turkiet går långt bak till det Osmanska riket och dess erövringar. Under det så kallade <i>tourkokratia</i> smältes mycket av den grekiska och turkiska kulturen tillsammans i bland annat Mindre Asien. Genom åren krympte riket och efter det första världskrigets var det mångkulturella riket splittrat. Etniska, kulturella, språkliga och nationalistiska spänningar kulminerade i kriget i Mindre Asien mellan 1919 och 1922. Kriget avslutades med en fredskonferens i den schweiziska staden Lausanne. Lausannefördraget skulle bli synonymt med befolkningsutbytet.</p> <p>En av de mest omfattande aspekterna av fördraget var beslutet av ett etniskt befolkningsutbyte vars bakomliggande syfte skulle vara att nationellt homogenisera Grekland och Turkiet. Rent numerärt betydde detta att över 1,3–1,5 miljoner ortodoxkristna skulle ta sig västerut till Grekland och runt en halvmiljon muslimer skulle ta sig österut till Turkiet. Utbytet och de tvångsförflyttades minne lever fortfarande kvar och är en konstant påminnelse av ett blodigt och tragiskt transnationellt förflutet. Händelsen har grävt djupa sår i minnet av flera generationer av greker och turkar.</p> <p>Avhandlingen är uppdelad i tre analyskapitlen som analyserar befolkningsutbytets minneskultur från olika övergripliga och tematiska perspektiv. Första analyskapitlet diskuterar det kollektiva minnets och minneskulturens samverkan samt hur dessa påverkat befolkningsutbytets minneskulturella helhet. Det andra analyskapitlet diskuterar nationalismens påverkan på minneskulturen och vilka problem som det ställt i både då och nuläge. Det tredje och sista analyskapitlet undersöker historiska försoningsprojekt och vikten som historievetenskapen haft och har för befolkningsutbytets minneskultur.</p>	
Nyckelord: Befolkningsutbyte, minneskultur, kollektiva minnen, historiebruk, nationalism	
Datum: 18.01.2024	Antal sidor: 64

Innehållsförteckning

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställning.....	3
1.2 Material och avgränsningar.....	4
1.3 Metod	5
1.4 Teoretiska perspektiv	7
1.5 Forskningsläge	8
2. Bakgrunden till befolkningsutbytet.....	10
3. Kollektiva minnet och kulturidentitet	16
3.1 Plats och identitet	19
3.2 Kultur, språk och identitet	22
3.3 Skolan och samhällsidentitet	27
4. Nationell minneskultur och historiebruk	32
4.1 Skillnaden mellan grekisk och turkisk historiebruk – Hur minns man?.....	33
4.2 Historiebruk i litteratur	37
4.3 Historiebruk i media	39
5. Från trauma till omsorg	47
5.1 Akademiska och vetenskapliga projekt	47
5.2 Museiverksamheter och minnesbevaring	50
5.3 Befolkningsutbytet som transnationellt kulturarv	51
6. Avslut och diskussion	54
Källförteckning.....	56

1. Inledning

Grekland och Turkiet är två stater vars gemensamma historia är fullt av turbulens. Som militära allierade och grannländer kan de även idag förknippas som motståndare. Staterna har under 2000-talet gjort stora förbättringar i att närma sig varandra både statligt och folkligt. Trots detta är relationen fortfarande problematiskt och kallas inte ”det eviga kalla kriget” för gäves. Länderna delar med sig av ett grymt och blodigt förflutet som blickar tillbaka flera århundraden.

Efter flera hundra år av osmanskt styre hade den grekiska nationalstaten uppstått 1832 och blivit självständigt. Från och med 1830-talet hade Grekland diplomatiskt och militärt återtagit territorium från osmanerna vilket kulminerades med Balkankrigen 1912 då grekiska trupper intog Thessaloniki och Osmanska rikets andra huvudstad. Efter det första världskrigets slut hade det Osmanska riket blivit reducerat till en regering i Konstantinopel och de allierade i militärt överläge. Grekland såg en öppning i detta makttomrum. Nationalism och etniska spänningar mellan greker och turkar i Anatolien ledde till kriget i Mindre Asien då grekiska styrkor landsteg i Smyrna eller moderna Izmir i maj 1919.¹

Kriget avslutades slutligen diplomatiskt med Lausannefördraget 1923 där de moderna gränserna erkändes för både Turkiet och Grekland. Under fredsavtalens gång uppkom de tidiga kulturella, språkliga och religiösa spänningarna mellan staterna återigen på tal. Problemet skulle i värsta fall resulterat i mera konflikt. För att kunna lösa en oklar framtida inkluderades ett beslut i Lausannefördraget till denna kulturfråga: ett befolkningsutbyte mellan de två länderna.²

Befolkningsutbytet skulle genomföras som en tvångsförflyttning av cirka 1,5 miljoner etniska greker eller ortodoxkristna från Turkiet till Grekland och cirka 500 000 etniska turkar eller muslimer från Grekland till Turkiet. Genom befolkningsutbytet förväntade man sig en snabb homogeniseringsprocess.

I slutändan skapade man ett större kulturproblem än vad befolkningsutbytet avsiktligt skulle löst från första början. Detta massiva åtagande framfördes genom militära massdeportationer

¹Brian W Beeley, "The Greek-Turkish Boundary: Conflict at the Interface," *Transactions of the Institute of British Geographers* 3, nr. 3 (1978): 351–66. <https://doi.org/10.2307/622161>

²Martin Baldwin-Edwards, "Migration between Greece and Turkey: From the 'Exchange of Populations' to the Non-Recognition of Borders," *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe* 9, nr. 3 (2006): 115–22. <http://www.jstor.org/stable/43293176>

och transport med hjälp av skepp- och järnvägsindustrin. De flesta som deporterades var dock tvungna att ta sig över flera hundra kilometer till fots. Förflyttningen tog över tre år att genomföra och kom att kosta tusentals liv. Från ett statligt perspektiv utsåg man befolkningsutbytet som en succé efter 1923. Däremot blev de humanitära, kulturella och etniska konsekvenserna långvarigt tragiska. Hundratusentals människor blev bortförda från sina hem och släktorter. De flesta skulle aldrig få återvända. De kulturella riktlinjerna kring deportationerna var vaga som bäst, vilket betydde att familjer separerades och vem som helst kunde bli deporterad oavsett språk eller härstamning. De som slutligen överlevde resan hamnade inför oerhört svåra utmaningar att börja om med sina liv i ett nytt samhälle och för de flesta på ett främmande språk.³

Det stora befolkningsutbytet och dess konsekvenser grävde djupa sår i minnet av flera generationer av både turkar och greker. Politiska och diplomatiska framsteg har gjorts och klart förbättrat de mellanstatliga relationerna sedan Lausannefördraget. Trots detta så lever det generationsöverskningande traumat av befolkningsutbytet kvar och fortsätter att påverka samhällena. Det stora befolkningsutbytet 1923 mellan Grekland och Turkiet uppfattas än idag som en av de mest betydelsefulla händelserna i staternas gemensamma och nationella historia.⁴

³ "The Great Population Exchange between Turkey and Greece | Al Jazeera World." Al Jazeera English. February 28, 2018. Video, <https://www.youtube.com/watch?v=6d9CihGqNMc>

⁴ Ibid.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna avhandling är att undersöka den minneskultur som befolkningsutbytet lämnat efter sig. Dessutom behandlar avhandlingen flera perspektiv från individer och institutioner som grundläggande i undersökningen. Det är viktigt att kunna se på befolkningsutbytet från flera olika perspektiv på grund av händelsens gräns- och generationsöverskridande helhet.

För att kunna undersöka minneskulturen och dess påverkan måste man iaktta de bakomliggande faktorerna som ledde till befolkningsutbytet. Dessa aspekter diskuteras i avhandlingens bakgrund. Kulturell, nationell och språklig identitet ligger sist och slutligen i centrumet för befolkningsutbytet. Således är det även viktigt och diskutera potentiella skillnader mellan det kollektiva och nationella minnets påverkan på befolkningsutbytet. Kan man diskutera minneskulturen som ett och samma eller finns det olika perspektiv? Är befolkningsutbytet historia gemensamt för alla samt hur och vem bestämmer detta?

Hädanefter är det viktigt att undersöka hur nationell undervisning, litteratur och media har både påverkat och behandlat minnet av befolkningsutbytet. Då det klart finns nationella skillnader mellan Grekland och Turkiet är det väsentligt att jämföra samhällenas historieuppfattning och dess bakgrund. Historiebruk och statlig historieskrivning är centrala aspekter av detta.

Fokuset för avhandlingen är att främst diskutera befolkningsutbytet genom olika minneskulturella perspektiv. Perspektiven undersöks bland annat av individuella erfarenheter, tradering eller generationsnarrativ, historievetenskaplig forskning och undervisning, tid, rum och platser. Det är även viktigt att lyfta fram hur man valt att försona minnet av det förflutna och därmed minneskulturen som berör de förflyttade.

Avhandlingens huvudfråga är:

- Hur ser man på minneskulturen av det stora befolkningsutbytet från respektive grekiskt och turkiskt perspektiv?

Underfrågor som besvaras i samband med huvudfrågan är:

- Finns det paralleller eller skillnader på nationell grekisk och turkisk historieuppfattning?

- Hur har samhälleliga reaktioner eller motreaktioner påverkat utvecklingen av befolkningsutbytet minneskultur?

1.2 Material och avgränsningar

Avhandlingen fokuserar sig kring minneskulturen kring det stora befolkningsutbytet. Detta betyder dock att bakgrunden till själva politiska situationen, exempelvis händelserna som ledde till fredsförhandlingarna och Lausannefördraget måste inkluderas. Året 1923 i sin helhet är ytterst viktigt för avhandlingen samt analysen och kan bemärkas på flera sätt. Framst innefattar året självklart befolkningsutbytet och de förflyttade.

Den rumsliga omfattningen som diskuteras genom avhandlingen skiftar mellan platser i Grekland och Turkiet med fokus på de förflyttade människornas färd och bosättning. Samma aspekter kan iaktas i materialet som avhandlingen bygger på. Avhandlingen fokuserar därmed inte på en plats i sig utan använder platser som knutpunkter för minneskulturell analys. Exempelvis framkommer städer och minnesplatser som Thessaloniki, Aten, Istanbul och Izmir viktiga för själva befolkningsutbytet.

En avgränsning som måste tas i beaktan är tid. Greklands och Turkiets gemensamma historia går långt bak i tiden och de omfattande bakomliggande orsakerna till befolkningsutbytet kausalitet för befolkningsutbytet. Problematik som berör befolkningsutbytet härstammar från den osmanska tiden. Trots detta avgränsas avhandlingen primärt till bakgrunden av befolkningsutbytet, Lausannefördraget och dess konsekvenser framåt på 1900- och 2000-talet.

Jag har även varit begränsad när det kommer till mina språkkunskaper i både turkiska och grekiska och dess varierande dialekter, då jag inte kan varken eller. Ironiskt sätt är språket ett av de mera omfattande teman som berör befolkningsutbytet och denna avhandling. Lyckligtvis finns det mycket internationella projekt och aktuell forskning som berör befolkningsutbytet och dess minneskultur som används i avhandlingens analyskapitel. Detta betonas mera i tidigare forskning om ämnet. Men på grund av de språkliga problemen är alla källor och material som använts primärt på engelska.

Avhandlingens kapitlen 3, 4 och 5 innehåller undersökningsmaterial från personliga intervjuer som i sig diskuterar personliga iakttagelser, politiska och samhälleliga åsikter och

fokuserar direkt på både befolkningsutbytet minneskultur samt grek-turkiska relationer. I och med intervjuerna och annat material har jag som forskare varit bunden till plats vilket betyder att ingen forskningsresa har gjorts till vare sig platserna eller länderna som undersöks i avhandlingen. Principen av informationssökning har därför avgränsats till det jag har kunnat göra från Finland och via internet.

I undersökningen av nyhets- och tidningsmaterial för kapitel 4 som behandlar ordagrant historiebruk och minneskulturen i media har sökorden "population exchange 1923" använts för att få fram träffar på de nyhetssidor som besökts. Undersökningen har framförts genom att granska 3 grekiska och 3 turkiska nyhetssidor. Alla de nyhetssidor som undersökts behandlar allmänt nationella och internationella nyheter om politik, kultur och ekonomi. Nyhetsundersökningen har även språkligt avgränsats till engelska. Detta har därför begränsat antalet nyhetssidor som undersökts. Trots detta har flera av nyhetssidorna redan engelskspråkiga eller engelska versioner av inhemska nyhetssidor eller tidningar. De hemsidor som berör media kring temat, där artiklar, tidningar, musik, museer, kultur och anslagstavlor har endast använts om det varit på engelska.

Avhandlingen använder samt analyserar även filmdokumentärer som exempelvis *The Great Population Exchange between Turkey and Greece*⁵ av det internationella tv-bolaget *Al-Jazira* samt *Splendid City - Athens Urban Stories*⁶ och *In A New Homeland*⁷ som producerats av *Hellenic Broadcasting Corporation* eller förkortat ERT. Al-Jaziras dokumentär finns att se på bland annat YouTube men de grekiska dokumentärerna finns endast på ERT:s egna streamingservice *ERTFLIX*. Att komma åt de grekiska dokumentärerna har varit ett projekt i sig. Essentiellt behandlar dokumentärerna befolkningsutbytet på samma sätt. Dokumentärerna förhåller sig nationellt och kulturellt opartiska. Dokumentärerna ger tittaren en välgrundad och emotionell lärdom kring omsorg och förlåtelse.

1.3 Metod

Det stora befolkningsbytet är inte ett tema som ignorerats av varken forskare, författare eller median. Avhandlingens syfte är inte att välja en sida eller diskutera vem som gjort rätt eller

⁵ Al Jazira, "Population Exchange".

⁶ Marina Danezi (Regissör), *Splendid City - Athens Urban Stories* (2021-2022), [TV-serie] ERTFLIX, Hellenic Broadcasting Corporation.

⁷ Dimitris Hatzimallis (Regissör), *In A New Homeland* (2022), [TV-serie] ERTFLIX, Hellenic Broadcasting Corporation.

fel. Avhandlingen diskuterar dock hur Grekland och Turkiet hanterat befolkningsutbytet och dess konsekvenser som sedan även reflekteras i minneskulturen. Således använder sig avhandlingen av diskursanalys för att undersöka hur utvecklingen av minneskulturen sett ut och framkommer idag.

Befolkningsutbytet uppfattas från flera olika perspektiv vilket i sin tur menar att man måste behandla samt undersöka flera olika åsikter. Tendensiösa nyhetsartiklar, bilder, videon eller annan media framställer oftast dessa åsikter och hur minnet av befolkningsutbytet utvecklats och aktuellt reflekteras. För att kunna undersöka samt analysera dessa typer av material så har bland annat metoder som text- och bildanalys använts.

Mycket av den tidigare forskningen om ämnet baseras sig på de tidigare nämnda samhälleliga kommunikationskanalerna men även i litteratur och utbildning. I förhållandet till litterär analys framkommer det mycket diskursanalys i tidigare forskning, vilket jag också använder mig av i avhandlingen för att komma fram till resultat.

Den komparativa analysmetoden används också till en viss del genom hela avhandlingen. All information som kan jämföras, vare det nationellt, vetenskapligt, geografiskt, kulturellt eller språkligt kan kompareras. Avhandlingen behandlar minneskulturella skillnader och liknelser mellan staterna Turkiet och Grekland samt individuella iakttagelser mellan turkar, greker och övergripligt befolkningsutbytet.

För att kunna undersöka återberättelser och analysera förandet av det kollektiva minnet behövs flera olika personliga perspektiv. Befolkningsutbytet är och dess konsekvenser berör fortfarande flera generationer av individer där individuella uppfattningar och tolkningar är essentiella. På grund av detta är det viktigt att få låta dessa individer berätta sina tolkningar. Avhandlingen använder sig även av intervjuer som basis för bland annat analyskapiteln och diskussionen kring hur temat reflekteras idag. Dessa intervjuer innehåller personliga inblickar till riktiga händelser, personer, känslor och upplevelser. Forskningsetik tas till hänsyn och intervjuerna sammanställs enligt riktlinjerna för forskningsintervjuer vid Åbo Akademi. Alla personer som tagit del av intervjuerna har gett muntligt samtycke enligt intervjuavtalen som framställts via kulturvetenskapliga arkivet *Cultura* vid Åbo Akademi.

Intervjuerna omfattar Sarah från Thessaloniki, Thodoris Zisimopoulos från Aten, Ozcan Eitmen och Ekin Aykut från Ankara samt Müge Özbiçer från Izmir. De fem personer som intervjuats är alla födda på det senare 1990-talet eller början på 2000-talet i antingen Grekland eller Turkiet. De intervjuade personerna ger individuella perspektiv och

uppfattningar om befolkningsutbytet. Upplevelserna kring till exempel identitets- och minoritetsuppfattning, politik, diplomati, nationalism, etnicitet, språk- och samhällsförändring har varit centrala i intervjuerna, vilket sedan appliceras till undersökningskapitlen i avhandlingen. Intervjuerna kopplas samman med avhandlingens syfte och frågeställning samt bakas in med reflektioner tillsammans med annat material. På grund av avgränsningarna gällande plats har genomförandet av intervjuerna eller materialinsamlingen gjorts via internet eller rättare sagt via kommunikationsplattformen *Zoom*. Vissa av de intervjuade har bett om att få vara anonyma gällande intervjumaterialet, vilket tagits hänsyn med allt material som används i avhandlingen.

1.4 Teoretiska perspektiv

Under det senaste århundradet har det kollektiva minnet och minneskulturen kring befolkningsombytet förändrats. Homogeniseringsprocessen som skulle förena två nationella fronter förkastade i stället miljoner människor i förtvivlan och misär skapade ett generationstrauma som berör människor även idag. För att kunna undersöka de teoretiska grunderna till varför detta är skälet måste man iaktta de kulturella, religiösa och språkliga grunderna som härstammar i det Osmanska riket. Till den osmanska tiden bör man även anknyta de kulturella utvecklingarna som lägger grunden för mycket av terminologin. Termer och begrepp som har tidsöverskridande mening används då som nu för att förknippa befolkningsutbytet och dess mening. Detta betyder att begreppsbundna ord som *turk* och *muslim*, *ortodoxkristen* och *grek* har olika betydelser i den tidskontext, kultur och språk man ser på dem ifrån. Befolkningsutbytet är exempelvis *mübadele* på turkiska och *antallagi* på grekiska och används som bytesord i vissa delar av undersökningsmaterialet. Jag har sedan bytt ut dessa typer av begrepp och ord för klarhetens skull till exempelvis ordet befolkningsutbyte på svenska i denna specifika kontext.

Avhandlingen belyser de tvångsförflyttade och deras ättlingar med begreppet *förflyttade* eller *omplacerade* som ett bytesord till engelskans *exchangee*. Begrepp som minneskultur, minnesarv, minnesplats och minnesort är essentiella för avhandlingen och förekommer mycket i analysen. Ordet minnesplats används även som ett begreppslikt bytesord med minnesort. Historikerna och författarna Jan och Aleida Assmann har båda skrivit mycket om minneskultur eller *cultural memory* och *memory culture* på engelska. Deras verk gällande minneskultur används i avhandlingens alla tre analyskapitel som teoretiska byggstenar,

speciellt då minneskultur diskuteras. Jan Assmann förekommer speciellt i delar som betonar minneskultur med religion, etnicitet och människans psykologi som huvudfokus. Aleida Assmans teorier framkommer däremot mera när det minneskulturella fokuset redogör för minnesplatser, tid och rumslighet.

Man ska inte förknippa kollektivt minne som en föregångare till minneskultur då detta skulle skapa en viss diskrepans enligt mig. Men jag har själv valt att se på forandet av kollektiva minnena som en kronologisk byggsten för minneskultur, eller som Jan och Aleida Assmann förklarar som "memory culture" på engelska. Det kommer alltid att finnas rum för att diskutera språklig semantik när man översätter exempelvis teorier från engelska till svenska. Dessa aspekter fortsätter jag att diskutera djupare i början av kapitel 3.

Avhandlingens poäng är inte att moralisera eller att ta ställning till varken en politisk eller nationell sida. Dock behandlar avhandlingen material som exempelvis diskuterar det stora folkombytet samtida politiska diskurs. Jag har valt att avstå från att kommentera mina egna åsikter om vad befolkningsutbytet betyder för Grekland och Turkiet och låter intervjuerna och annat material göra det i stället. Naturligtvis framkommer det generella iakttagelser i materialet då de bygger på subjektiva åsikter och erfarenheter.

1.5 Forskningsläge

Tidigare forskning om ämnet är inget annat än ihåligt. Befolkningsutbytet har varit ett forskningsämne för många universitet och forskare i väl över 30 till 40 år, vilket har varit fallet både i Grekland och Turkiet. Trots allt har detta emellertid också betytt mycket svårigheter för mig gällande min position som forskare från Finland. Den mängd tid och ansträngning som jag som forskare måste lägga ner för att förstå vem eller vad som är viktigt har varit svårt. De författarna och forskarna som listas nedan är de som jag har kunnat först och främst hitta och för det andra koppla samman med min forskning om befolkningsutbytet som teoretiskt med minneskultur. Naturligtvis nämns och används undersökning av andra forskare i avhandlingen men till en mindre grad.

En av, om inte den mest betydande forskaren som har gjort min forskning om ämnet både intressant och engagerande är Iraklis Millas. Millas forskning sträcker sig tillbaka ända till 1980- och 90-talet och har varit en hörnsten i forskningen om både befolkningsutbytet och grekisk-turkiska relationerna. Mycket av det forskningsmaterial som jag själv har läst och använt för denna avhandling har vanligtvis, om inte alltid inkluderat forskning som tidigare

utförts av Millas. Till exempel hade min förståelse för tidigare grekiska och turkiska läroplaner och dess litteratur inte varit möjlig utan hans tidigare forskning. Millas var också inflytelserik när det gällde att diskutera grekisk och turkisk litteratur i sin helhet, eftersom de nationalistiska narrativen är avgörande för att förstå hur det kollektiva och kulturella minnet av befolkningsutbytet har utvecklats i båda länderna.

Aytek Soner Alpan var betydande i min forskning när det gällde att förstå de underliggande nationalistiska agendorna, statlig praxis, transnationell politik och att koppla samman mycket av det som tidigare forskning har betytt för båda länderna när det gäller utvecklingen av befolkningsutbytet. Alpan diskuterar också användningen av nostalgi och antinostalgi när man exempelvis forskar eller försöker förstå hur media antingen använder eller felaktigt använder (historiebruk eller förbruk) befolkningsutbytet och dess traumatiska förflutna för nationalistiska åsikter eller för att främja ett visst perspektiv eller agenda. Alpan och hans forskning har också varit lätt att teoretiskt sammankoppla med teorier om minneskultur som exempelvis Jan och Aleida Assmann har skrivit mycket om.

Brian W. Beeley redogör en mycket välskriven artikel kring det stora folkutbytet mellan Grekland och Turkiet efter Lausannefördraget 1923. Beeleys kontextuella undersökning kring kulturpolitiken, kulturförflyttningen och själva folkutbytet katastrofala humanitära konsekvenser är grundläggande för avhandlingens bakgrundskapitel. Exempelvis ifrågasätts den långvariga planen av diplomatisk stabilitet som både Grekland och Turkiet ville framföra med folkutbytet, när det huvudsakliga skälet till själva utbytet var rent sagt avsky för den andre. Det ostabila förhållandet på 1920-talet fungerar som en framtida reflektion tills idag, över hur både Grekland och Turkiet velat hantera varandras närvaro som gränsländer, NATO-allierade och medlemmar i flera internationella organisationer.

Sist vill jag nämna Alexandra Mourgou som är en av de doktorerande forskarna som refereras i avhandlingen. Mourgou har arbetat med många av de försonande medieprojekt som har försökt försona historien om befolkningsutbytet. Till exempel har Europeiska unionens HOMEACROSS-projekt och dess flera dotterprojekt involverat mycket forskningsarbete som Mourgou har varit en del av. Hennes insikter om musikgenren *Rebetiko* och dess kulturella mening var ovärderliga. Morgous forskning om de tidiga grekiska och turkiska urbaniseringsprojekten efter befolkningsutbytet gav mycket insikt i hur exempelvis Grekland hanterade de förflyttade rent administrativt och kulturellt. Dessa minoritetssituationer lade grunden för exempelvis hur man iakttar de förflyttades ättlingar och minneskultur i

fortfarande i dagens grekiska samhälle. Således baserar jag mycket av min analys om urbanisering, språk och sociala rörelser med Morgous insiktsfulla forskning.

2. Bakgrunden till befolkningsombytet

Grekland och Turkiet delar en lång historia tillsammans, en historia fylld av konflikter. För att förstå varför befolkningsutbytet ägde rum måste man först undersöka det Osmanska riket och dess strukturer i avseende till både etniska greker och turkar. För det andra måste man förstå de interna striderna inom riket som gav upphov till den grekiska nationen som vi känner till idag. För det tredje måste man förstå de bakomliggande faktorerna som ledde till kriget i Mindre Asien och Lausannefördraget som utlösande faktorer till befolkningsutbytet. I detta bakgrundskapitel förklaras de språkliga, kulturella, religiösa och politiska orsakerna som lade grunden för den moderna grek-turkiska relationen.

Från osman till grek?

Mångkulturella stormakter har sällan varit homogena vilket även stämde det Osmanska riket. Osmanernas sätt att kontrollera det multikulturella territoriet skedde igenom det så kallade *Milletsystemet*. Milletsystemet som uppkom under 1400-talet, fungerade som ett politiskt-administrativt väsende som fokuserade på att framför allt att dela upp befolkningen i olika mindre religiösa samhällen eller nationer, kända som *millet*. Ordet millet betyder nation eller folk på turkiska.⁸ Grekerna var bland de första ”religiösa folkgrupperna” att tillhöra. Varje millet skapades genom uppfattningen kring religionstillhörighet. Milleten hade till en viss del självstyre och lydde i juridiskt avseende under sina respektive religiösa ledare, exempelvis präster eller rabbier. Dessa religiösa ledare var i sin tur ansvariga till att rapportera genom osmanska administrationen inför sultanen i Konstantinopel.⁹

Milletsystemet redogjorde alltså för den religiösa identiteten av en person, folkgrupp eller ett specifikt område som omringade denna folkgrupp. Systemet utvecklade aldrig lösningar till att handskas med varken för det språk som talades eller för vilka kulturer som hörde hemma innanför områdena. Språket var ett speciellt problem som kom att spela en stor roll under befolkningsutbytet år 1923.

⁸ Nationalencyklopedin, millet. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/millet>

⁹ Beeley, “The Greek-Turkish boundary”, 354.

Författaren och sociologen Martin Baldwin-Edwards diskuterar detta i artikeln "Migration between Greece and Turkey: from the 'Exchange of Populations' to the non-recognition of borders". Enligt Edwards hade milletsystemets långvariga och arbiträra gränsdragning mellan folkgrupper gjort det omöjligt att handskas med statistik. Vissa greker i Mindre Asien kunde exempelvis prata turkiska men skrev på latinska eller grekiska medan muslimer eller turkar i Grekland pratade grekiska men skrev på arabiska. För osmanerna var klass- och lokalidentitet mycket viktigare än språklig och etnisk identitet.¹⁰

Enligt osmansk lag blev man identifierad enligt religiösa regleringar. Ett exempel på detta var grekiska ortodoxkristna ättlingar som flyttat till Mindre Asien från det grekiska fastlandet. Dessa ättlingar kom att ibland bli kallade för *Rum* enligt milletsystemet. Ordet *Rum* eller "grek" utvecklades över tiden till ett administrativt begrepp som beskrev vemsohelst i de millets med grekisk eller ortodoxkristen majoritet.¹¹ Om man exemplifierar med de grekiska minoriteterna i Mindre Asien kunde folket kulturellt vara greker och ha en ortodoxkristen religiös bakgrund men talade turkiska (av varierande dialekter) som modersmål. På samma sätt kan man engagera analys kring muslimer i det osmanska Grekland som i sin tur var muslimer med levde med grekiska som första eller andra modersmål.¹²

Från städerna kunde man lättare kontrollera det nya milletsystemet. Hamnstäder som Aten och Thessaloniki blomstrade under den osmanska tiden, och förblev viktiga noder för handel, kultur och rörelse. Thessaloniki nämndes även till det Osmanska rikets andra officiella huvudstad. Under de fyra århundraden av *tourkokratia* eller den osmanska tiden i Grekland kom hundratusentals människor att flytta fram och tillbaka i riket. Etniska greker flyttade till Mindre Asien och etniska turkar till Grekland.¹³

De grekiska eller ortodoxkristna milleten fungerade således nästan som kulturella och språkliga enklaver som i flera hundra år tilläts etablera en stark grekisk identitet och enighet. Även om det fanns språkliga och traditionella skillnader mellan de kristna milleten i exempelvis Anatolien, så förenades grupperna av det grekiska kulturarvet. Detta kom att prägla det Osmanska riket från och med 1700-talet, och accelererade dess nedgång under 1800- och tidiga 1900-talet. Nationalitet, nationsbildning, kultur och språklig härstamning

¹⁰ Baldwin-Edwards, "Migration," 115.

¹¹ Beeley, "The Greek-Turkish boundary," 358.

¹² Beeley, "The Greek-Turkish boundary," 353.

¹³ Beeley, "The Greek-Turkish boundary," 353.

blev begrepp som aktualiserade självständighetsrörelserna och upproren. Grekiska motståndsrörelsen på 1800-talet och den arabiska revolten 1916 är goda exempel på detta. Naturligtvis utgjorde milleten i Grekland en betydande etnisk majoritet, vilket underlättade rörelsens politiska och militära mål. Utnyttjandet av den växande vågen av nationalism och politiskt påtryck mot osmanerna från Europa, gjorde det möjligt för Grekland att bli självständigt.¹⁴

1832 upprättades den nya grekiska monarkin som gränsade från Peloponnesos i södra Grekland till Thessalien i norr. Även om detta inte fullkomligt reflekterade de moderna grekiska gränserna gentemot Turkiet, så var den territoriella och moraliska förlusten grov för osmanerna. Grekland blev självständigt efter över 400 år av omanskt styre. Politiskt och militärt stöd från stormakterna Storbritannien, Ryssland och Frankrike hade även bidragit till att balansera situationen.¹⁵ Trots att den grekiska monarkin var erkänd fortsatte livet för miljoner etniska greker i resten av Milleten i det nu splittrade Osmanska riket. Det var inte heller självklart att alla etniska greker i exempelvis i Smyrna eller moderna Izmir skulle förhålla sig till en grekisk nationalstat på samma sätt som i Aten eller fastlandet.¹⁶

Det grekiska kungariket inkluderade till en början inte mer än en liten del av den totala grekiska befolkningen i riket. Det hade heller inte omedelbart lojalitet från alla ortodoxa greker som fortfarande var under osmanskt styre, särskilt eftersom minoriteternas ekonomiska förhållanden förbättrades under mitten av 1800-talet. Exempelvis var Thessaloniki i norra Grekland fortfarande fullkomligt ansett vara en osmansk storstad, vilket var situationen ända tills 1912 då staden intogs av grekiska trupper under Balkankriget. Som sagt så levde en stor del av den totala grekiska befolkningen fortfarande under det osmanska riket, men tanken och idealet om en grekisk nationalstat blev med tiden bara alltmer lockande, vilket hotade det osmanska greppet på resten av de grektalande områdena.¹⁷

De tidigare nämnda administrativa problemen slutade inte med minoriteterna i milleten, utan är en summa av hela uppbygganden av riket. Det sena Osmanska riket präglades av stagnerande ekonomiskt tillväxt samt militära och territoriella förluster. Modernisering av riket krävdes. Reformen som *tanzimat* eller ”omorganiseringen” var ett av dessa

¹⁴ Beeley, “The Greek-Turkish boundary,” 352–354.

¹⁵ Beeley, “The Greek-Turkish boundary,” 354.

¹⁶ Beeley, “The Greek-Turkish boundary,” 354–357.

¹⁷ Beeley, “The Greek-Turkish boundary,” 355–356.

moderniseringsförsök.¹⁸ Omorganiseringen skulle skissas enligt de nya europeiska nationalstaterna och skapa nationell enighet under osmanska nationalism eller ”osmanism”. Omorganiseringen skulle dock leda till fler problem än det löste.¹⁹ Likaväl som grekerna agerat tidigare, började rikets etniska turkar också ifrågasätta rikets ledning. Tanken om en panturkisk nationalstat tog form under det sena 1800-talet och kulminerades med *Ungturkarnas* revolution 1908.²⁰

Det första världskriget var en katastrof för det Osmanska riket. En skakig ekonomisk situation, med territoriell förlust över hela riket och hundratusentals döda eller skadade. Även om dödssiffrorna inte är jämförbara med exempelvis de andra centralmakterna Tyskland och Österrike-Ungern, så hade förlusterna en påverkan på sammanhållningen av riket. I slutet av 1918 hade det Osmanska riket förlorat 75 procent av territoriet och 85 procent av befolkningen som riket haft 1878.²¹ av det första världskriget för det Osmanska riket var fredsförhandlingarna, som skulle undertecknas den 10 augusti 1920 i staden Sèvres i Frankrike.²²

Kriget i Mindre Asien

Fredsförhandlingarna eller avtalen som skulle underskrivits i Sèvres år 1920 skulle officiellt ha upplöst och uppdelat det Osmanska riket enligt de allierades önskemål, det vill säga delar av Nordafrika, Levanten, Mesopotamien och Anatolien. Till öst om Anatolien skulle armenierna och kurderna få lov att forma sina egna nationalstater och Anatolien i sig skulle bli uppdelad av Grekland, Frankrike och Italien med en förminskad turkisk stat i centrala Anatolien. Trots att den osmanska delegationen från Konstantinopel lyckades ta sig fram till Sèvres, så återstod en högröstad grupp av turkiska nationalisterna i Anatolien med Ankara som huvudkvarter, som motsatte sig förhandlingarna och avtalen. Förhandlingarna kring fördraget drog på i flera månader. Även fredsavtalet undertecknats av de allierade nationerna som Storbritannien, Frankrike och Italien skrev varken det Osmanska riket eller Grekland under avtalet.²³

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Virginia H. Aksan, “Ottoman to Turk: Continuity and Change.” *International Journal* 61, nr. 1 (2005): 19–21. <https://doi.org/10.2307/40204127>

²¹ Aksan, “Ottoman to Turk,” 22–24.

²² Sarah Shields, “The Greek-Turkish Population Exchange: Internationally Administered Ethnic Cleansing,” *Middle East Report*, nr. 267 (2013): 4–6. <http://www.jstor.org/stable/24426444>.

²³ Beeley, “The Greek-Turkish boundary,” 358–360.

Året innan i maj 1919 hade den grekiska militären landstigit i Smyrna eller moderna Izmir för att säkerhetsställa situationen för den grekiska minoriteten i västra Anatolien. Den grekiska staten argumenterade för att säkerhetsställa situationen för den grekiskt talande befolkningen, då greker eller grekiska ättlingar hade som sagt bebott Anatolien eller Mindre Asien i de flera hundra år sedan Osmanska tiden i Grekland. Landstigningen i Smyrna var egentligen en satsning av Grekland och den grekiska regeringen att skapa en pro-hellenistisk bubbla i Anatolien, som sedan skulle kunna bli annekterat till grekiskt territorium.²⁴

Landstigningen i Smyrna var starten för kriget i Mindre Asien. Kriget pågick från sommaren 1919 ända tills 1922. Konflikten var även en huvudsaklig faktor till att förhandlingarna i Sèvres förlängdes och slutligen föll ihop under 1920. Även om grekerna hade krigslyckan med sig i början av kriget, och lyckades erövra flera av de tidigare ortodoxkristna områdena, så stelnade trycket genom åren. Precis som med de allierades invasion av Bosporen och Gallipoli 1916 grävde båda sidorna ned sig i ännu ett tidskrävande skyttegravskrig. Den grekiska invasionen och den oförmögna osmanska regeringen i Konstantinopel gav de turkiska nationalisterna mer och mer politiskt och militärt stöd.²⁵

Grekland fick aldrig den definitiva vinsten i Mindre Asien som hoppats och grekiska trupperna var slutligen tvungna att retirera från Smyrna och resten av västra Anatolien. En stor del av den ortodoxkristna befolkningen försökte fly tillsammans med den grekiska armén vilket skapade masspanik och kaos. Genom krigets gång hade utrikes- och krigskorrespondenter även följt med konflikten. Rapporterna från kriget bemärkte att både grekerna och turkarna hade begått krigsförbrytningar, förföljelser och mord av både civila och krigsfångar. Dessa krigsförbrytningar hade en betydlig senare påverkan på hur fredsförhandlingarna av konflikten reflekterades. Turkiska trupper intog Smyrna i september 1922. Trots det abrupta slutet till det kriget i Mindre Asien hade konflikten onekligen haft en stor påverkan.²⁶

Kriget i Mindre Asien uppfattas även idag från två olika perspektiv. För båda länderna är konflikten ett emotionellt laddat ämne att diskutera. För Turkiet har kriget i Mindre Asien alltid varit starkt bundet, om inte helt definierande för det så kallade turkiska frihetskriget. Påverkan som konflikten hade på den turkiska nationaliseringen var avgörande. Konflikten förstärkte Mustafa Kemal Atatürks positionering som både militär och politisk ledare för de turkiska nationalisterna. Maktbalansen i Mindre Asien hade skiftat från tidigare

²⁴ Beeley. "The Greek-Turkish boundary", 358–360.

²⁵ Beeley. "The Greek-Turkish boundary", 358–360.

²⁶ Baldwin-Edwards, "Migration", 115–116.

Konstantinopel till det nya turkiska republikanska fästet i Ankara som senare kom att bli Turkiets nya huvudstad. Ironiskt hade det grekiska försöket att homogenisera och förena grekerna i en nationalfront i Anatolien indirekt förstärkt den turkiska nationalfronten som ledde till bildandet av Turkiet.²⁷ I Grekland ser man däremot på konflikten som en stor förlust då kriget kallas ofast för katastrofen i Mindre Asien.²⁸ Både Grekland och de turkiska nationalisterna ha slutgiltig kompromiss över krisen. För att förhindra vidare konflikt förberedde nationalisterna i Ankara och den nya regeringen i Aten att diskutera en ny fred. Fredsförhandlingar började i slutet av 1922 i den schweiziska staden Lausanne.²⁹

Lausannefördraget

I Lausanne skulle Grekland och Turkiet se över problematiken från Sèvres 1920. Nya gränsavdragningarna skulle tillåta Grekland behålla delar av sydvästra Trakien skulle men samtidigt överlämna östra Trakien, Istanbul, Bosporen och Anatolien till Turkiet. Cypern blev utdelat till Storbritannien och Rhodos och resten av Tolvöarna till Italien. Rhodos och Tolvöarna kom först senare efter andra världskriget att bli grekiskt territorium.³⁰

En viktig del av gränsavdragningsprocessen var beaktandet av de kulturella och religiösa minoriteterna i både Grekland och Turkiet. Flera tusen ortodoxkristna lyckades ta sig över havet till Grekland när grekiska styrkorna drog sig bort från Smyrna 1922. Ändå blev en betydande del av den ortodoxkristna befolkningen kvar innanför de nya turkiska gränserna. Detta utgjorde ett kulturellt problem för både Grekland och Turkiet som till varje pris ville homogenisera de nya erhållna territorierna.³¹ För att lösa de kulturella och religiösa planerade Grekland och Turkiet ett ömsesidigt befolkningsutbyte.

Syftet med befolkningsutbytet var att homogenisera länderna i en nationaliseringsprocess. Nationaliseringsprocesser framkommer oftast som kort- eller långsiktiga samhälleliga, ekonomiska och politiska förändringar som reformerar samt enar landet. Lausannefördraget är ett typiskt exempel på en kortsiktig lösning till ett långvarigt problem med direkta konsekvenser. Under Lausannekonferensen hade den norska antropologen Fridtjof Nansen övervakat förhandlingarna som huvudansvarig kulturvetare. Nansens förslag till hur man skulle uppdelat minoriteterna var enligt generella religiösa riktlinjer. Problemet var att de religiösa riktlinjerna inte fungerade som realistiska demografiska markörer, som tidigare

²⁷ Aksan. "Continuity and Change", 22–23.

²⁸ Sarah, Zoom, intervju (3), 23.11.2023.

²⁹ Beeley. "The Greek-Turkish boundary", 358–360.

³⁰ Beeley. "The Greek-Turkish boundary", 353.

³¹ Baldwin-Edwards, "Migration", 115–116.

nämnts med exempelvis det osmanska milletsystemet. Plats, språk och etnicitet var bara sist och slutligen ytliga observationer. De förflyttades identitet och bakgrund var något som inte togs i beaktning av vare sig Turkiet eller Grekland i Lausannefördraget.³²

På grund av dessa förbiseenden tolkade man alla muslimer i Grekland som turkar och alla ortodoxa kristna i Turkiet som greker. De förflyttade behövde alltså nödvändigtvis inte tillhöra en minoritet innan Lausannefördraget diskuterades mellan staterna. Enligt dessa arbiträra regleringar kunde vem som helst bli utsatt för tvångsförflyttningen. Människor som tidigare bott, gått i skola, handlat och levt i sina egna hemorter fann sig nu innanför ”nya gränser”. I Grekland ansågs muslimer vara turkar, då en halv miljon "turkar" omplacerades till den ”egna” nationen, dvs. till den nyss skapade republiken Turkiet, där de flesta som anlände inte ens kunde tala språket.³³

Utbytet övervakades av båda länderna med hjälp av Nationernas Förbund. Enligt den sjätte konventionen av Lausannefördraget skulle alla ”greker” med ortodoxkristen bakgrund bli tvångsflyttade från turkiskt territorium till Grekland oavsett kulturell, språklig eller religiös identitet. Likaväl skulle alla grekiska ”muslimer” i grekiskt territorium tvångsförflyttas till Turkiet. Rent numerärt betydde detta att över 1,3–1,5 miljoner ortodoxkristna skulle ta sig västerut till Grekland och runt 500 000 muslimer skulle ta sig österut till Turkiet på samma gång. Konventionen skrevs under av både Grekland och Turkiet den 30 januari 1923. Befolkningsutbytet trädde i kraft 1 maj 1923.³⁴

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Shields. "Ethnic Cleansing", 4–6

3. Kollektiva minnet och kulturidentitet

I det här kapitlet kommer diskuteras hur minneskulturen kring det stora befolkningsutbytet skapats samt hur denna minneskultur reflekteras kring de förflyttade, deras ättlingar och allmänt greker och turkar. Skapandet av minneskulturen kring befolkningsutbytet kan förstås kronologiskt genom att se hur individer återberättar och skapar början till kollektiva minnen.

Kapitlet är uppdelat i 4 underkapitel som berör olika minneskulturella perspektiv. Det första temat berör plats, tid och rum. Engelskans *places* enligt Aleida Assmann reflekterar begreppsomfattningen men tolkas som minnesplatser eller minnesorter. Platsernas betydelse framkommer även som knutpunkter för resten av de tematiska perspektiven. Det andra temat berör språkets och kulturens betydelse, där framför allt det kollektiva minnet omfattas. Språkets betydelse är ytterst viktig i utvecklingen av den samhälleliga retoriken befolkningsutbytet. Det tredje temat är skolan och utbildningens påverkan på minnet och skapandet av minneskultur. Det fjärde och sista temat som diskuteras är egentligen frågan om ett gemensamt nationellt eller transnationellt minne, finns det alltså en gemensam historia som berättas av respektive greker och turkar?

Detta kapitel diskuterar minneskulturen kring befolkningsutbytet från ett nedifrån upp perspektiv, där framför allt personliga iakttagelser, berättelser och minnen diskuteras som basis. För att inte falla in allt för många hermeneutiska fallgropar förhåller sig kapitlet till teorierna kring minneskultur eller *memory culture* som tolkats av Jan och Aleida Assmann.³⁵

Jan Assmann förklarar hur minnet eller den teoretiska sammanställningen bakom minneskultur kan delas in i personliga och kollektiva minnen. Personliga minnen reflekterar alltså hur vi själva formar och återknyter till våra minnen. Ett gott exempel på detta är de förflyttade personernas egna minnen om befolkningsutbytet. Dessa är personliga erfarenheter som skapas och behålls av individen. Platser, personer, ägodelar, tankar och handlingar skapar dessa personliga minnen, som sedan genom återupplevelser förs vidare och sparas genom tradering.³⁶ Om man sedan rör oss till ett större plan tyder detta på kollektiva minnen.

³⁵ Jan Assman, "Globalization, Universamlism, and the Erosion of Cultural Memory", *Memory in a global age: discourses, Practices and Trajectories*, redigerad av Aleida Assmann & Sebastian Conrad (New York, USA, Palgrave Macmillan memory studies, 2010), 121–123.

³⁶ Assmann, "Erosion", 121–122.

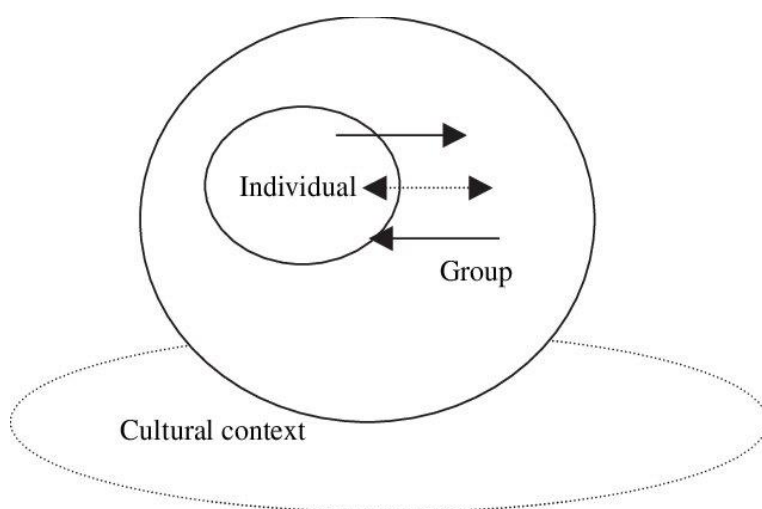
Kollektiva minnen kan enligt Jan Assmann delas in i tre underkategorier: kommunicerande, kulturella och politiska minnen.³⁷

Kommunicerande minnet tyder på de sociala interaktioner som vi som människor genomför dagligen, som internt påverkas av exempelvis språk- och ordval. Kulturella minnet redogör för yttre eller externa reflektioner på minnet. Det kulturella minnet innefattar platser, texter, bilder, ritualer eller seder, landskapsmärken, monument och andra typer av behållare av minnet. Man kan tänka sig att kulturella minnet påverkas av hur vi människor lever i samhället på en tidsskala.

Vi i samtiden har det väldigt svårt att påverka exempelvis minneskulturen som redan etablerat sig i samhället genom då dessa tidigare nämnda exempel. Den tredje och sista reflektionen på kollektiva minnet enligt Assmann är det politiska minnet som i praktiken beror på parti- och ansvarstagande, samhällelig ledning och institutionell förhållning.³⁸

Hanna Meretoja är professor i komparativ litteraturforskning på Turun Yliopisto och bemärker även vikten som minneskulturen bär i ett förändrande samhälle. Det som vi väljer att minnas som individer och grupper i samhället beror oftast på det samhälle som vi lever i. När man diskuterar minneskultur är det således viktigt att sammanställa också hur och vem som styr narrativet kring minnesbildningen. Är allas minnen lika värda, kan man eller får man ifrågasätta någon annans minnesuppfattning?³⁹

Kollektiva och personliga minnen påverkas och förändras enligt interna och externa faktorer, men även varandra. Bilden nedan av kulturprofessorn Qi Wang exemplifierar fenomenet.⁴⁰

Figur 1. Qi Wang, "On the cultural constitution of collective memory".⁴¹

³⁸ Ibid.

³⁹ Hanna Meretoja & Turun Yliopisto, "What is cultural memory?", YouTube video, 6:18, 23.2.2021, https://www.youtube.com/watch?v=hrECyLpL_gY.

⁴⁰ Qi Wang, "On the cultural constitution of collective memory," *Memory* 16:3 (2008), 313–314.

⁴¹ Wang, "Memory," 314.

Wang menar att det inte går att utesluta individens påverkan på det kollektiva minnet och vice versa. Kontextualiserat till befolkningsutbytet är den första generationens av förflyttade och deras personliga minnen eller erfarenheter en övergång av minnet. Exempelvis sker detta genom trädning mellan familjen, släkten eller andra dylika grupper och utvecklar vidare detta "skapade" kollektiva minnet. Wang hävdar att inga personliga minnen kan existera utan sociala erfarenheter och därmed inget kollektivt minne.

Det är svårt att förhålla sig helt objektiv när det kommer till så pass subjektiva perspektiv som exempelvis individuella minnesbeskrivningar eller personliga upplevelser, men ju mera människor eller dvs. mera minnen som samlas desto mera konkreta blir reflektionerna i kollektivet och samhället.⁴²

3.1 Plats och identitet

Plats och identitet är huvudsakliga begrepp som sist och slutligen definierar hela det stora befolkningsutbytet mellan Grekland och Turkiet. Kulturell identitet och plats kan alltid förknippas tillsammans. När vi flyttar tar vi med våra upplevelser och minnen från den tidigare platsen, och reflekterar vidare dessa där vi befinner oss. Även om platser må vara statiska är människor rörliga.⁴³

Rent antropologiskt uppstår varken språk eller kultur utan platser. Som exempel kan man nämna den grekiska kulturens och språkets spridning under den osmanska tiden. Tid har även en betydande roll i hur kultur och språk etableras i platser. Platser som nutida Izmir eller historiskt Smyrna är fortfarande relevanta i det kollektiva minnet av både greker och turkar. Ur detta perspektiv kan således Izmir förstås genom begreppet minnesplats eller minnesort. Minnesplatser ska uppfattas som generella ramverk för minneskultur.⁴⁴

Even if places themselves have no innate faculty of memory, they are of prime importance for the construction of cultural memory. Not only do they stabilize and authenticate the latter by giving it a concrete setting, but they also embody continuity, because they outlast the relatively short spans of individuals, eras and even cultures and their artifacts.⁴⁵

⁴² Wang, "Memory," 313–314.

⁴³ Aleida Assmann, *Cultural memory and western civilization: Arts of Memory* (England: Cambridge university press, 2011), 281-283.

⁴⁴ Assmann, *Cultural memory*, 282

⁴⁵ Ibid.

I citatet ovan reflekterar Aleida Assmann platsernas symboliska och generationsöverskridande betydelse för minneskultur. Minnesplatser utgör en viktig roll i hur minneskultur etableras och därmed vårt identitetsformande.⁴⁶

Al-Jaziras filmdokumentär “The Great Population Exchange between Turkey and Greece” från 2018 lyfter fram flera av befolkningsutbytet minnesplatser. I filmdokumentären exemplifieras platser som essentiella, både rent filmatiskt och tematiskt. Dokumentären följer alltså huvudsakligen två grupper av förflyttade, en grekisk och turkisk grupp. Den grekiska gruppen far över till Turkiet och besöker de förflyttades gamla hembygder som den turkiska gruppen gör i Grekland. Grupperna representerar alltså flera generationer av förflyttade som alla har genom sina personliga relationer antingen direkta eller indirekta rötter till det stora befolkningsutbytet. För att klargöra, tyder första generationens förflyttade på de människor som drabbades värst av utbytet, dvs. blev tvångsförflyttade eller omplacerade mellan 1923 och 1927.⁴⁷

De förflyttades upplevelser av minnesplatserna kan tolkas från två olika perspektiv. Det första perspektivet är det fysiska perspektivet, där platsen kan tolkas som exempelvis hemorten i det gamla landet, resenoder under befolkningsutbytet (hamnstäder, tågstationer, flyktingläger etcetera) eller destinationen i det nya landet. Hurdan än situationen är idag kommer platsernas fysiska minne alltid att finnas kvar, oavsett vilket språk som talas eller innanför vilka gränser som dessa platser befinner sig i.⁴⁸

Det andra perspektivet är det psykiska perspektivet, där platsen kan tolkas i stället som tankar och känslor. Även om platserna i sig är fysiska är deras bemärkelse grundad i ens egna tankevärld, relationer och emotioner. Reflektioner kring den psykiska platsen kan alltså förstås exempelvis igenom konkreta mönster som familj, nationalitet, kultur och språk, som sedan påverkas av känslor som kärlek, längtan, trauma och skräck. Kortfattat påverkar båda perspektiven ens egna minnesarv och därmed minnesplatsen i sig.⁴⁹

De psykiska reflektionerna gällande minnesplatser kan även bindas samman med Jan och Aleida Assmanns definition kring det kommunicerande minnet. Det kommunicerande minnet växer fram ur samspel mellan människor, där känslorna spelar en avgörande roll i dess process. Kärlek, intresse, sympati, samhörighet, men även hat, fiendskap, misstro, smärta,

⁴⁶ Assmann, *Cultural memory*, 282–284

⁴⁷ Al Jazira, “Population Exchange”.

⁴⁸ Assmann, *Cultural memory*, 282–284

⁴⁹ Jan Assmann, *Religion and cultural memory* (England: Stanford university press, 2006), 3–5.

skuld och skam. Alla dessa känslor bidrar till att definiera våra minnen och ge dem en mening.⁵⁰

Många av den första generationen av förflyttade levde kvar med hoppet om att en dag få återvända till sina födelse- och hemorter; få fick någonsin chansen. På grund av den diplomatiska situationen mellan Grekland och Turkiet blev rörelse mellan länderna först realistiskt på slutet av 1990-talet. Denna aspekt ger ännu mera individuell betydelse till minnesplatserna för de som drabbades av befolkningsutbytet.⁵¹ Al Jaziras filmdokumentär presenteras flera första generationens förflyttade, som kommer ihåg sina hemorter genom anekdoter till den fysiska platsen. Anekdoterna kan vara exempelvis beröra fysiska objekt som byggnader, ängar, gårdar, växter osv. Dessa anekdoter är därmed direkt länkade genom det psykiska perspektivet till minneskulturen som den första generationen burit med sig och sedan återberättat.⁵²

Till det psykiska perspektivet tillhör även egendom. Den turkiska författaren och historikern Iskender Özsoy har jobbat en stor del av sitt liv med att forska de förflyttade personernas öden. Han är en av de huvudsakliga experterna som Al-Jaziras dokumentär intervjuar. Özsoy förklarar att de flesta förflyttade var tvungna att lämna sina hem ostädade, maten fortfarande på spisen och innetofflorna noggrant utställda på verandan. De tog med sig hemnycklar och resväskor, då tanken alltid var att återvända hem. ”The pain was not just leaving behind their hometown but the enormous yearning to go back one day. They left behind their childhood games, their dogs. [...] Anyone would miss the tree they used to rest under”, berättar Özsoy.⁵³

En intressant aspekt som uppkommer i Al-Jaziras filmdokumentär är då de senare generationernas förflyttade hänvisar till sina förfäders hemorter, hus eller platser som ”sina egna” eller något som fortfarande tillhör dem. De emotionella banden som personer kan ha till platser de aldrig rört, besökt eller sett är ett tydligt exempel på hur platser fungerar som tidsöverskridande behållare av det kulturella minnet. Även om platserna och ägodelarna förstörts för länge sedan lever de kvar som minnesarv.⁵⁴

⁵⁰ Assmann, *Religion*, 3.

⁵¹ Rumelili Bahar.” The European Union’s Impact on the Greek-Turkish Conflict” (The university of Birmingham, 2004), 23-24.

⁵² Al Jazira, “Population Exchange”.

⁵³ Al Jazira, “Population Exchange”.

⁵⁴ Assmann A, *Cultural memory*, 282

Hur kan man då värdesätta ett minne eller särskilja om minnet i sig är personligt eller kollektivt? Generationsbundna platser eller generationsplatser existerar som sagt inte i ett vakuum. Samhället och dess institutioner, eller som Qi Wang kallar den kulturella kontexten, är sist och slutligen den drivkraft som dikterar vad som utses som viktigt.⁵⁵ Som tillägg argumenterar Jan Assmann och Hanna Meretoja för samma sak. Principen är att samspelet mellan det kulturella och politiska minnet är det som dikterar hur en minnesplats ”värderas” och därmed hur ett personligt minne iakttas med det kollektiva.⁵⁶

I min intervju med Ozcan Eitmen från Ankara förklarar han det tidigare nämnda fenomenet från ett turkiskt perspektiv. Ozcan menar var man är född spelar stor roll i hur man tolkar minneskulturen kring befolkningsutbytet i Turkiet. Ozcan exemplifierar att om man skulle göra en enkätundersökning på 100 eller 1000 turkiska medborgare om befolkningsutbytet, skulle inte mängden av människor i undersökningen spela stor roll i svaren, utan var i landet man gör undersökningen. Han menar att ju längre österut i landet man går desto mindre minneskulturell betydelse har befolkningsutbytet. Det går nästan att dra en fysisk gräns som skär landet i två delar menar Ozcan. Öster om huvudstaden blir det kollektiva minnet kring befolkningsutbytets minnesplatser och själva utbytet i sig mer irrelevanta. Han menar att västra delen Turkiet kommer det alltid att finnas individer med familjemedlemmar, släkt eller relationer till antingen Grekland eller befolkningsutbytet. Det går inte att utesluta de förflyttades minneskultur från Turkiet, även om det kollektiva minnet inte bejakar för de förflyttade.⁵⁷

3.2 Kultur, språk och identitet

I Turkiet kallas befolkningsutbytet för *mübadele* och i Grekland för *antallagi*. Båda orden syftar på samma händelse men kan uppfattas från två olika perspektiv. Tidigare nämnda Ozcan Eitmen menar att språkets betydelse och utveckling är essentiellt att lyfta fram då man diskuterar minneskultur. Det språk och den dialekt vi talar reflekterar vilka vi är och var vi kommer ifrån.⁵⁸ Språket har ett starkt samband med plats vilket tidigare diskuterats i detta kapitel.

⁵⁵ Wang, ”Memory,” 313–314.

⁵⁶ Meretoja, ”What is cultural memory”.

⁵⁷ Ozcan Eitmen, Zoom, intervju (1), 21.11.2023.

⁵⁸ Ozcan, intervju (1).

Jan Assmann påpekar till att minneskultur är diakroniskt eller utvecklas över tid. Det kollektiva minnet skapas genom familj, släkt och som tidigare nämnt plats.⁵⁹ Jag vill själv inflika med att framhålla även språk som en del av detta diakroniska perspektiv. Det finns flera paralleller att dra mellan språkets betydelse och hur minneskulturen formats kring befolkningsutbytet. I artikeln ”Common Words in the Greek and Turkish Language” av den internationella grekiska nyhetssidan *Greek Reporter* diskuteras ordagrant hur grekiska och turkiska har hundratals ord och fraser som liknar varandra. Språkets är en av de huvudsakliga aspekterna som definierar befolkningsutbytet minne. Turkiska och grekiska är två olika språk som trots allt har enormt av sambandsord. Man kan nästan säga att turkiska och grekiska är interlingvala och interkulturella språk på grund av den långa gemensamma historien. Det kollektiva minnets språkliga och diakroniska utveckling framstår uttryckligt i mat, kultur och musik.⁶⁰

För de ortodoxkristna som förflyttades till Grekland från Turkiet och de muslimer som förflyttades till Turkiet var språket en viktig skildring. Som tidigare nämnts var de religiösa skildringarna kring Lausannefördraget det som fokuserades på. Språk och den etniska bakgrunden av de förflyttade blev oftast helt förbisedda aspekter.⁶¹

Kriget i Mindre Asien hade varit ett färskt minne för miljoner greker och turkar. Ordspråket ”ur askan i elden” stämmer bra när man diskuterar de förflyttades situation efter befolkningsutbytet. I både Grekland och Turkiet blev språket ett nästan oöverkomligt problem för de förflyttade och deras ättlingar. De kände sig ovälkomna eller i värsta fall fortfarande iakttagits som ”fienden”, då konflikten och fientligheten mellan greker och turkar var aktuellt.⁶²

Nuriye Can och hennes upplevelser som första generationens förflyttad representeras mycket väl i filmdokumentären av Al-Jazira. Nuriye har bott i Turkiet sedan utbytet, och hade inte återvänt till Grekland förrän filmandet av dokumentären och projektet. Hon var bara ett par månader gammal när hon och hennes familj blev tvingade i väg från Grekland till Turkiet. Nuriye och andra barn växte upp i ett främmande land, i en främmande ny kultur och i hennes fall ett främmande språk. För många barn var det inte heller garanterat att de skulle överleva

⁵⁹ Assmann, *Erosion*, 123.

⁶⁰ Abed Alloush. ”Common Words in the Greek and Turkish Language”. *Greek Reporter*, 6.12.2023, <https://greekreporter.com/2023/12/06/common-words-in-the-greek-and-turkish-language/>

⁶¹ Shields. ”Ethnic Cleansing,” 4–6

⁶² Al Jazeera, ”Population Exchange”.

reseförhållandena, som flera intervjuade inklusive Nuriye erkänner. Enligt riktlinjerna som drogs under Lausannefördraget hade bland annat Nuriye och hennes familj tolkats som personer av turkiskt påbrå. Hon minns hur hon växte upp utan att kunna ett ord av turkiska. Hon lärde sig prata turkiska först efter hennes bröllop och en lång tid av förtryck från sin svärfamilj. Nuriye kommer exempelvis ihåg hur hennes svärmor nedvärderade hennes grekiska modersmål och identitet som grek. Hennes svärmor förknippade grekiskan med kristendom eller de icke-trognas språk även om Nuriye vuxit upp som muslim.⁶³

För de förflyttade blev språket och dialekter som brännmärken. Den grekiska forskaren Alexandra Morgou påpekar till detta i hennes forskning kring platsernas betydelse för de förflyttades kollektiva minnesutveckling:

The discriminations between refugees, according to their specific homelands, as well as local stereotypes were often used in everyday language. For example, those from Smyrna were often considered to be sociable, progressive, frivolous; revellers, scrappers, gossipers; with “light morals.” Those from the interior of Asia Minor were considered serious, peaceful, “half-witted.” Those from Istanbul were considered as “better than the others,” regardless of their social position. Those from the southern coasts of the Black Sea were considered stubborn, but also very serious and smart.⁶⁴

Den intervjuade personen Sarah från Thessaloniki är någon som mycket väl förstår sig på de första generationerna av förflyttade och sympatiserar med vad de gick igenom. Enligt henne har befolkningsutbytet fortfarande en betydande påverkan på hur exempelvis retoriken gentemot turkar och muslimer framkommer i dagens grekiska samhälle.⁶⁵ Sarah har bott i Thessaloniki sedan tonåren men är på den grekiska ön Kos utanför Turkiets sydvästra kust. Tolvöarna dit bland annat Kos tillhör blev aldrig utsatta för befolkningsutbytet under Lausannefördraget. När Kos blev en del av Grekland inrättades en minoritetsklausul i förmån för minoritetspopulationen ön. Denna minoritetsklausul har gjort att öns kulturella och språkliga utveckling varit annorlunda till det grekiska fastlandet. Kos och andra öar i det Egeiska havet har en lång historia av blandning mellan turkisk och grekisk kultur. Kos

⁶³ Al Jazeera, “Population Exchange”.

⁶⁴ Alexandra Mourgou, “Rebetiko Neighbourhoods: Musical Encounters and Social Transformations in Drapetsona and Nea Kokkinia, Piraeus,” *Balkanologie* Vol. 16 nr. 1 (2021): 8–9.

⁶⁵ Sarah, Zoom, intervju (3), 23.11.2023.

närliggande läge till Turkiet har även gjort att handel och interaktioner med det turkiska fastlandet varit oundvikligt, oavsett hur relationerna mellan Turkiet och Grekland sett ut.⁶⁶

Det är från denna multikulturella bakgrund som Sarah kommer ifrån, och den kulturella uppfattningen som hon var uppvuxen med. För Sarah, hennes familj och andra tusentals muslimer från Kos är detta normen. Hon identifierar sig som grek och pratar grekiska som sitt modersmål även om hon växt upp som muslim. På grund av sin identitet och uppväxt på Kos blev flytten till och livet i Thessaloniki en kulturchock.⁶⁷

Sarah medger att hon har haft svårigheter i livet på grund av sin kulturella och religiösa bakgrund. Den muslimska minoriteten i Thessaloniki har sjunkit drastiskt under de senaste 50 åren, vilket i till sin del har påverkat hur stadsborna förstår sig på muslimer. Sarah är av den åsikten att det råder om ett underliggande problem som påverkats av relationen mellan Turkiet och Grekland, men även befolkningsutbytet. Sarah menar att det fortfarande finns en djuprotad avsky mot turkar och Turkiet.⁶⁸

På grund av religiösa generaliseringen kopplas oftast muslimer till Turkiet i Grekland. På både turkiska och grekiska finns det språkligt historiska anekdoter, skällsord och begrepp från 20-talet som fortfarande används idag i nedvärderande syfte. Detta är särskilt relevant för individer med relationer till båda länderna.⁶⁹ Ibland förknippas muslimer rent avsiktligt ordagrant med Turkiet. Exempelvis berättar Sarah om skällsordet *turkosporos* som bokstavligt översatt menar ”turkisk säd” eller ”turkisk avkomma”. Ordet har sitt ursprung från befolkningsutbytet och användes då som idag i kränkande mening. Hon berättar att ordet fick sin början när de förflyttade anlät till Grekland. När befolkningsutbytet var fullbordat fanns det flera hundratusen människor i flyktingläger i väntan på att bosättas runt hela Grekland, framför allt då i storstäderna som Aten och Thessaloniki. Hela situationen blev en irritation för lokalbefolkningen, som i vissa fall behövde ge ifrån sig mark, hela bostäder eller fastigheter till de förflyttade. Misstankar och missförstånd mot de förflyttade växte, och orden som *turkosporos* används fäste sig till samhället.⁷⁰

⁶⁶ Europarådets parlamentariska församling, “The situation of the inhabitants of Rhodes and Kos with a Turkish cultural background,” Doc. 12526, 23.02.2011 <https://www.refworld.org/docid/4d70e4562.html>.

⁶⁷ Sarah, intervju (3).

⁶⁸ Sarah, intervju (3).

⁶⁹ Sarah, intervju (3).

⁷⁰ Sarah, intervju (3).

Sarah skyller på den grekiska nationaliseringsprocessen och nationalismen som huvudsaklig orsak till att den negativa eller i vissa fall främlingsfientliga retoriken lever kvar. Man såg på de förflyttade som sagt som främlingar och fiender, något som flera greker sammankopplar med Turkiet, säger Sarah.⁷¹ Men hur har situationen sett ut i Turkiet?

Den intervjuade personen Müge Özbiçer är hemma från staden Izmir på Turkiets västkust. Hon berättar om hennes familjebakgrund som berörts av befolkningsutbytet. Hennes pappa har härstamning ifrån Grekland och hennes mammas familj är från Makedonien. Müges morfars familj flyttade från Makedonien eller norra Grekland till Turkiet under 1948. Müge berättar att hennes gammelmormor eller morfars mor hade varit deporterad från Turkiet under befolkningsutbytet och bosattes i norra Grekland. Senare under livet hade Müges gammelfarmor gift sig med en makedonisk man. Efter andra världskriget tagit slut ville hon återvända till Turkiet.⁷²

Föräldrarna kom slutligen till det tuffa beslutet att resa tillsammans med alla sina sju barn, då Müges morfar var bara 2 år gammal. 25 år efter befolkningsutbytet var resandet fortfarande farligt. Under resan från Grekland till Izmir miste båda föräldrarna sina liv. Müge väljer inte att nämna hur eller när under resan de miste sina liv, men berättar att de sju barnen var föräldralösa när de anlände till Izmir. Barnen blev åtskilda och påbörjade nya liv i nya familjer. Flera av syskonen tappade helt kontakten med varandra under uppväxten, vilket är läget än idag.⁷³

Müges morfar har alltid varit av den åsikten att uppväxten för honom i det nya landet var okomplicerat på 1950-talet. Han lärde sig turkiska direkt från tidig ålder och växte upp som muslim. De äldre barnen hade däremot större svårigheter att smälta in, vilket var situationen för de flesta med ursprung från Grekland. Müge berättar att då hennes morfar och syskonen anlände till Izmir pratade de flesta endast makedoniska med lite turkiska i form av ord och fraser som de lärt från sin mor. Familjen hade även växt upp som ortodoxkristna i Makedonien. Alla syskonen var tvungna att lära sig det turkiska språket, nya religiösa och

⁷¹ Sarah, intervju (3).

⁷² Müge Özbiçer, Zoom, intervju (4), 28.11.2023.

⁷³ Müge, intervju (4).

kulturella seder. Exempelvis var Müges morfars äldsta syster redan 17 år när barnen blev omplacerade i Izmir, som tycks ha haft det värst.⁷⁴

Likaväl som med Sarahs upplevelser som muslim i Thessaloniki har befolkningsutbytet lämnat efter sig en klart negativ konnotation kring personer med grekiskt ursprung i Turkiet. Müge påpekar att språket mening i turkisk historia är mycket betydelsefullt, särskilt på västkusten och Izmir. Smyrna, som staden hette tills 1930, var en av de huvudsakliga platserna där kriget i Mindre Asien utspelades. Kriget samt de politiska och diplomatiska relationerna gentemot Grekland är fortfarande tunga ämnen att diskutera på västkusten i Turkiet säger Müge. Nuförtiden är man ändå mer accepterade mot folk med grekisk bakgrund och Grekland över lag. Attitydsskiftet är särskilt märkvärdt bland de generationer som är födda på 1990- och 2000-talet.⁷⁵

För Müge och hennes familj har det grekiska och makedoniska arvet varit viktigt. Hon har varit upplärd att vara stolt över sin bakgrund och att ta hänsyn till historien som hennes släktingar levt igenom. Müge kan själv inte prata makedoniska eller grekiska som sina far- och morföräldrar, men känner sig ändå berörd av hur befolkningsutbytet format både henne själv som person och hennes familjebakgrund. Müge påpekar även till att tiderna har förändrats. Hon är stolt över sin familjebakgrund och är glad att hon kan vara av denna åsikt utan att behöva skämmas över det.⁷⁶

Det som Nuryie Can, Sarah och Müge Özbiçer har gemensamt är generationstraumat som befolkningsutbytet och dess minneskultur lämnat efter sig i. Dessa personliga upplevelser är sannerligen gräns- och tidsöverskridande. Men hur kommer det sig att minneskulturen utvecklats till ett visst håll och hur fastställer man spåret för denna utveckling i samhället som Jan Assmann påpekar? För att svara på de här frågorna, måste man undersöka samhällets utbildningsväsende.

3.3 Skola och samhällsidentitet

Skolan och historieundervisningen är en del av hur minneskulturen påverkas, utvecklas och implementeras i samhället. Som barn lär vi oss genom kunskap att förstå och utforska världen. Likaväl som med minnen formar vi en stor del av vår identitet genom kunskap. Kunskapen sätter även gränser och värderingar i vem vi är varifrån vi kommer samt

⁷⁴ Müge, intervju (4).

⁷⁵ Müge, intervju (4).

⁷⁶ Müge, intervju (4).

förståendet kring platser, kulturer, språk och behörighet till andra. När det kommer till skola och utbildning spelar minneskultur en stor roll i hur vi människor iakttar exempelvis tidsomfattande politiska och ekonomiska förändringar i samhället. Den kommunicerande och politiska minnet framkommer tydligt i kontexten. Hur skolan och läroplanerna sett ut i Turkiet och Grekland har berott och beror fortfarande på parti- och ansvarstagande, samhällelig ledning och institutionell förhållning. Således måste man iaktta historieskrivningen kring befolkningsutbytet försiktigt.⁷⁷

För jag ska kunna diskutera själva befolkningsutbytet och dess mening i både turkisk och grekisk historieskrivning som då har påverkat minneskulturen kring ämnet i sig måste man diskutera skolans mening eller utbildningsväsendets mening i det här sammanhanget. Språkets betydelse dyker naturligtvis upp när man diskuterar utbildning och skolan. Valet av språket och begreppen som väljs att användas inom utbildningen av barn och unga är viktiga verktyg. Semantiken spelar stor roll i exempelvis hur man ser på historien bakom händelserna som ledde till Lausannefördraget i första början.

Jan Assmann går djupare genom att diskutera fallgropar i samhället, som kan leda till det han kallar för ”erosion of cultural memory”. Om vi reflekterar tillbaka till hur det politiska minnet kan påverka ett samhälle kan generationer av statsledning påverka institutioner som skola och utbildning genom att inkludera eller exkludera vissa aspekter av historia för gott eller ont. Vad och vem som värderas beror på vem man frågar.⁷⁸ Sarah från Thessaloniki menar att om man som utomstående person undersöker kausaliteten kring befolkningsutbytet hamnar man alltid i ruta ett, dvs. konflikten mellan Turkiet och Grekland.⁷⁹

Den turk-grekiska historikern Iraklis Millas har under flera år undersökt skillnaderna som turkiska och grekiska läroböcker eller litteratur haft på den nationella utbildningen. Millas skriver i sin forskningsuppsats från 1991 om läroböckerna som användes i Grekland och Turkiet mellan 1988 och 1989. Idéerna kring vi och dem eller den nationella överlägsenheten förekommer oftast. Millas påpekar till att läroböckerna exkluderar sådana idéer som likhet mellan nationer och folk eller att civilisation kan härledas från samspel mellan olika kulturer. Nationens födelse och folkets ansträngningar är grundläggande för nationalism till att sedan

⁷⁷ Assmann, “Erosion,” 121–122.

⁷⁸ Assmann, “Erosion,” 123–125.

⁷⁹ Sarah, intervju (3).

kunna nedvärdera den andre. Det negativa aspekternas lyfts upp och de positiva försummas. Överlägsenheten befäster sig mycket på att kunna svartmåla eller främja motståndaren.⁸⁰

I tidigare grekiska läroböcker impliceras turkiska tiden eller tourkokratia inte som den turkiska tiden, utan det turkiska slaveriet eller den turkiska ockupationen. I denna bemärkelse lyfter Millas fram ordvalen i de tidigare läroböckerna, där språket manifesterar sig starkt. Turkarna beskrivs med ord som barbarer, kidnappare, ociviliserade och satanister.⁸¹ Millas har översatt ett citat från en av de grekiska läroböckerna från 1988–89:

It is impossible to imagine a greater catastrophe for our nation than our enslavement to the Turks. The Turks being savages and without civilization were disastrous in their impact, and did not grant a single right to the enslaved nation.⁸²

Turkiska läroböckerna är inte dess bättre i ordvalen heller, där likadan retorik fortsätter. Till femteklassare i de turkiska böckerna beskrivs de moderna grekerna som invaderande barbarer och ”hybrider” mellan makedonier, romare, slaver och albaner. Man menar att dagens greker har ingenting gemensamt med de antika grekerna förutom ett gemensamt språk och vissa sedvanor.⁸³

Millas tar upp belägringen av Konstantinopel 1453 och kriget i Mindre Asien som två ledande exempel där både grekiska och turkiska läroböckerna skyller på den andra och bortförklarar sig själva. Historiskt betydande personer som tidigare osmanska sultaner eller antikens grekiska härskare och generaler lyfts fram för att betona den nationella identiteten. Båda sidorna lyfter fram den egna nationella triumfen samtidigt som den andre utför kulturellt folk mord, religiös tvångskonvertering och dylikt. De reflektioner som Millas diskuterar i facklitteratur framkommer som typiskt hyckleriavfärdand. Historie- och samhällsutbildningen som barnen tar med sig resulterar i ett mycket ensidigt perspektiv som präglat generationer. Medborgare växer upp med slutsatsen att bara den andra sidan kan ha eller agera fel. Det är svårt att bedöma skadans omfattning, säger Millas. Han menar att den

⁸⁰ Iraklis Millas, “History Textbooks in Greece and Turkey,” *History Workshop*, nr. 31 (1991): 21–33.
<http://www.jstor.org/stable/4289049>.

⁸¹ Millas, “Textbooks,” 8.

⁸² Millas, “Textbooks,” 9-10.

⁸³ Millas, “Textbooks,” 10.

nationalistiska utbildningsmetoden har varit mycket inflytelserik om man bedömer den aktuella politiska situationen utifrån den bilden som Grekland och Turkiet har av varandra.⁸⁴

UNESCOS rapport ”Global Citizenship Education and the rise of nationalist perspectives: Reflections and possible ways forward” från 2018 diskuterar djupgående hur nationalism påverkar utbildningen och skolväsendet i länder. Typen av nationalism som diskuteras i rapporten är exkluderande nationalism. Denna typ av nationalism är det som frodar xenofobi, rasism och dividerande tankar kring vi och dem. Rapporten lyfter fram s.k. *triggerevents* eller utlösande händelser som ger väga till exkluderande nationalism. Rapporten menar att dessa typer av utlösande händelser grundar sig i politiska, ekonomiska eller institutionella kriser.⁸⁵

Befolkningsutbytet är ett perfekt exempel på en hur nationalstater som Turkiet och Grekland använder sig av exkluderande nationalism för att stämpla den andre, eller i de förflyttades fall, etniska och språkliga grupper som ett hot för nationen. Denna exkluderande nationalism manifesteras sedan i hur staten väljer att lära ut historien kring händelser.⁸⁶ Rapporten framhåller även att exkluderande former av nationalism kan förutsätta en farligt långvarig apolitisk inbillning om den samtida politiska situationen. En sådan situation skapar ett uppfattande om att det inte behövs någon vidare utveckling i offentlig politik, redan är tillräckligt kulturellt homogent. Situationen harmonisk överenskommelse som uppfattas komma från folkets vilja.⁸⁷

Iraklis Millas överblick av läroböckerna från början av 1990-talet resonerar starkt till liknande typer av triggerevents. Händelserna som befolkningsutbytet har använts för att påverka formandet av minneskulturen genom nationalistisk historieskrivning. Hur har då situationen sett ut senare efter 1990-talet? Millas medger i sin undersökning att det finns framsteg och positiv utveckling i hur utbildningsmaterialet förändrades från ett mera modernt perspektiv då man sig fram till början av 2000-talet, finns det en förändring i grekisk och turkisk historieundervisning?

Den intervjuade personen Thodoris Zisimopoulos från Aten kommer ihåg när han gick i högstadiet på början av 2000-talet. Han minns att befolkningsutbytet delades en liten roll i historieundervisningen, då historien kring det Osmanska riket, frihetskampen och kriget i Mindre Asien prioriterades i stället. Sarah från Thessaloniki påpekar vidare på att då man

⁸⁴ Millas, “Textbooks,” 12-15.

⁸⁵ UNESCO, “Global citizenship education and the rise of nationalist perspectives: reflections and possible ways forward,” programme and meeting document [183098] (Paris: UNESCO, 2018), 3–6.

⁸⁶ UNESCO, “Global,” 5–6.

⁸⁷ Ibid.

diskuterar händelserna som ledde till befolkningsutbytet. Likaväl som Thodoris tycker den intervjuade Sarah att befolkningsutbytet inte prioriterades tillräckligt i jämförelse med händelserna som ledde till Lausannefördraget. Om befolkningsutbytet diskuteras förblir det ett tungt ämne vars kontext inte ska argumenteras.⁸⁸

Sarah menar befolkningsutbytet kommer alltid att vara förknippat med den militära katastrofen i Mindre Asien och därmed reflekterar negativa undertoner. Hon menar också att förlusterna i kriget är fortfarande ett tungt ämne att diskutera i Grekland, då det råder om en skamlighet i nederlaget mot Turkiet. Både Thodoris och Sarah är överens att det nationella historieperspektivet sitter i ryggmärgen för de flesta greker.⁸⁹

De intervjuade personerna Ekin Aykut och Ozcan Eitmen från Ankara kommer också ihåg sina högstadie- och gymnasieelektioner gällande befolkningsutbytet på början av 2000-talet.⁹⁰ Likaväl som i Grekland, minns både Ekin och Ozcan att kriget i Mindre Asien prioriterades. Från det turkiska perspektivet ser man på kriget som en essentiell del av det turkiska frihetskriget. Befolkningsutbytet i undervisningen var något man bara var tvungen att gå igenom och acceptera i historieundervisningen, menar Ekin. Man uppfattade befolkningsutbytet och dess konsekvenser som en olycklig del av den turkiska statens ursprung.⁹¹

Som tidigare redogjorts finner man underliggande exempel i själva semantiken kring vilket begrepp man väljer att använda. För grekerna kallas kriget än idag för det grek-turkiska kriget och för vissa uppfattas kriget fortfarande som ”katastrofen” samt kallas ordagrant för katastrofen i Mindre Asien eller katastrofen i Smyrna.⁹² Som motsats ser man på kriget i Turkiet som ”födelsen” eller ”uppkomsten” av den Turkiska staten. I kontexten framkommer uttryckningen språkets mening ännu en gång. Alla de fem intervjuade var av den åsikten att befolkningsutbytet inte tilldelades tillräckligt mycket plats i historieundervisningen då de gick i skola. De intervjuade personerna menar också att den nationalistiska undervisningen har problematiserat förhållandet mellan greker och turkar. Iraklis Millas uttrycker problematiken vidare:

⁸⁸ Thodoris Zisimopoulos, Zoom, intervju (5), 05.12.2023.

⁸⁹ Sarah, intervju (3).

⁹⁰ Ekin Aykut, Zoom, Intervju (2), 22.11.2023.

⁹¹ Ozcan, intervju (1).

⁹² Sarah, intervju (3).

Biased textbooks are only one of the ways in which opinion is formed, but one of the most important, since textbooks are central to the 'education' of the whole nation. Evidently they need to be amended, not only for the sake of historical honesty, but also for practical political expediency: if Greeks and Turks are to live as good neighbours they have to overcome their nationalistic prejudices. Even the governments which authorize the use of these textbooks admit their harmfulness.⁹³

Iraklis Millas iakttagelser från 1990-talet kan mycket väl förankras till hur dagens greker och turkar ser varandra och reflekterar på sin historia. Millas slutsatser för 35 år sedan slutar ändå med att det konstant sker inkrementella förändringar och upprättningar. Den mer öppna och varmare diskussionen som Sarah, Thodoris, Ekin och Ozcan förmedlar i intervjuerna kan förknippas som förlåtelse och förstånd gentemot varandra som grekiska och turkiska medborgare. Detta är ett tecken på klar utveckling i minneskulturen. Likaväl har uppfattningen om befolkningsutbytet också förändrats sedan början av 2000-talet som den intervjuade Müge Özbiçer förklarar: ”Det är vår gemensamma historia oavsett hur vi vill se på det”.⁹⁴

Den minneskultur som diskuterats i detta kapitel grundar sig i de personliga perspektiven som gett väga till det kollektiva minnets utveckling av befolkningsutbytet. Det är alltså viktigt att lyfta fram det statliga perspektivet och framför allt det mellanstatliga perspektivet. Jag diskuterar fortsättningsvis mera om det statliga samt mellanstatliga perspektivet av befolkningsutbytets minne i nästa kapitel.

⁹³ Millas, "Textbooks", 17.

⁹⁴ Müge, intervju (4).

4. Nationell minneskultur och historiebruk

I förra kapitlet undersöktes hur det kollektiva minnet av befolkningsutbytet uppstått och utvecklats. Identitetsfrågor, etnicitet, språk och utvecklandet av det kollektiva minnet är aspekter som berör minnet av befolkningsutbytet ur ett ”nedifrån upp perspektiv”. I detta kapitel diskuteras befolkningsutbytet ur ett nationellt perspektiv, det vill säga ur ett ”uppifrån ned perspektiv” och hur det har påverkat minnet av befolkningsutbytet.

Enligt den sydkoreanska historikern Jie-Hyun Lim är det vanligaste missförståndet då man undersöker nationalism att nationalismen i sig är nationellt. Nationalism kräver ett transnationellt rum för att existera. Grekland och Turkiet är båda beroende av varandras transnationella historia på detta vis, vilket i sin tur betyder att befolkningsutbytets historia de facto är transnationellt mellan Grekland och Turkiet. En annan aspekt som berör befolkningsutbytets transnationella perspektiv är offernationalism eller transnationell offermentalitet.

Transnationell offermentalitet kan användas av både länder och aktörer. Syftet är oftast att rättfärdiga nationella värderingar, våldshandlingar eller andra gärningar som internationellt kan uppfattas negativt, speciellt inom statspraxis. Genom den nationella utbildningen och historieskrivningen kan minneskultur omvärderas, vilket påverkar hur vi som samhälle iakttar exempelvis historiebruk i alla dess former. Statliga gärningar och kommunikation behöver därför inte alltid uppfattas som negativt. Enligt Lim framkommer offermentaliteten som ett av de mest typiska nationalistiska verktygen som motarbetar historisk försoning. Ur ett transnationellt perspektiv utesluter nationalism och offermentaliteten andras historieuppfattning.

Minnet blir på ett sätt monopoliserat. Lim exemplifierar:

In recent years a shift can be observed in the construction of collective memories from heroic martyrdom to innocent victimhood. The phenomenon itself is a good indication of how the advent of the global public sphere has influenced the topography of collective memories. Assuming the global public sphere tends to be more sympathetic to

innocent victims, nations are increasingly engaged in a distasteful competition over who suffered most.⁹⁵

Historiebruk och mothistoria är viktiga aspekter som driver det nationella narrativet. Det nationella narrativet är viktigt att förstå i kontexten för befolkningsutbytet. Nationalismen sätter gränserna för vad som är ”tillåten historia” i det större nationella narrativet. Till detta kan man även teoretiskt anknyta Jan Assmanns tredje perspektiv på kollektiva minnet som innefattar det politiska minnet. Som tidigare nämnts beror det politiska minnet på partitillhörighet, samhällelig ledning och förvaltning.⁹⁶

4.1 Skillnaden mellan grekisk och turkisk historiebruk – Hur minns man?

Den turkiska historikern Aytek Soner Alban har studerat skapandet av det nationella narrativet kring befolkningsutbytet både från ett grekiskt och turkiskt perspektiv. Politiska initiativ, partiledning, skön- och facklitteratur är grunden för narrativet. Länderna har sedan befolkningsutbytet skapat sina egna konstruerade kollektiva minnen, där försöket har varit att antingen närma sig eller ta avstånd till befolkningsutbytet. Kriget i Mindre Asien och Lausannefördraget ses som en ideologiskt splittrande klyfta eller ”rupture” som Alban kallar det. Denna klyfta utgör grunden för ländernas nationella identitet och därmed även tolkningen av befolkningsutbytet, där de förflyttades minne faller i mitten av klyftan.⁹⁷

På den ena sidan finns den grekiska staten, som förmedlar grekernas emotionella uppfattning om och känsla för befolkningsutbytet. Alban beskriver befolkningsutbytet som en av de definierande aspekterna av modern grekisk identitet. Turkhatet eller hatet mot Turkiet härstammar från bland annat det som grekerna kallar för katastrofen i Smyrna, vars betydelse diskuterades i förra kapitlet. I mina intervjuer med Sarah och Thodoris Zisimopoulos var reaktionerna på historien med Turkiet emotionella. Den känslosamma laddningen framkom klart och tydligt i intervjuerna. Sarah och Thodoris bad om ursäkt för ovårdat språk och var tydligt upprörda när de diskuterade exempelvis kriget i Mindre Asien och befolkningsutbytet.⁹⁸

⁹⁵ Jie-Hyun Lim, “Victimhood Nationalism in Contested Memories: National Mourning and Global Accountability,” *Memory in a global age: discourses, Practices and Trajectories*, redigerat av Aleida Assmann & Sebastian Conrad (New York, USA: Palgrave Macmillan memory studies, 2010), 138.

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ Aytek Soner Alban, ”But the memory remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange,” *The Historical Review/La Revue Historique* 9 (2013): 204.

⁹⁸ Thodoris, intervju (5).

På den andra sidan finns den turkiska staten, som såg på befolkningsutbytet som en nödvändig del av Turkiets rättsliga väg till självständighet. I Turkiet anser man att uppkomsten av det moderna Turkiet ska uppfattas pragmatiskt, där befolkningsutbytet inte ska ses som en prioritet, utan mera som en olycklig nödvändighet. Det finns en klar ”tystnad” i narrativet angående befolkningsutbytet då man undersöker den turkiska nationalidentiteten menar Alpan.⁹⁹ Den så kallade tystnaden framkommer som ett övergripande tema i intervjuerna med exempelvis Ozcan och Ekin. Ekin har upplevt att befolkningsutbytet uppfattas i Turkiet mer som vedertagen fakta. Han menar att detta beror på vad man i Turkiet får lära sig om det turkiska frihetskriget under skoltiden. De förflyttades erfarenheter och kulturidentitet diskuteras knappt alls. Både Ozcan och Ekin hävdar att det turkiska samhället är uttryckligen splittrat i förhållandesättet till befolkningsutbytet och de förflyttades minne.¹⁰⁰

Enligt Alpan är det nostalgi som driver förståelsen av det kollektiva minnet kring befolkningsutbytet. De verkliga resultaten efter Lausannefördraget, befolkningsutbytet, gränsdragningen eller *vad* som hände är inte det viktiga, utan *hur* man väljer att minnas historien. Hur man minns och framför allt sättet på vilket man etablerar hur man *ska* minnas är det som sist och slutligen spelar roll. På sätt och vis kan man välja mellan att förhålla sig nostalgisk till händelserna eller ”antinostalgisk”, vilket Grekland respektive Turkiet valt att göra. Alpan förklarar:

It is more interesting to observe that both these nostalgic and anti-nostalgic paths have been used for the strategic manipulation of the present by the Turkish and Greek nation-states to create the permissible past of each respective nation.¹⁰¹

Följaktligen finns det en klar skillnad mellan det förhållningsätt eller historiebruk som använts av Grekland och Turkiet. När man väl skapat ett narrativ, är det viktigt att kunna upprätthålla narrativet. I kapitlet 3 diskuterades personliga reflektioner och utvecklingen av det kollektiva minnet, som exempelvis det statliga jaget, som är viktigt för hur nationalism etableras.

I Grekland har man försökt att skapa ett historiskt narrativ kring förlust. Förlusten i kriget, förlusten av Anatolien, förlusten mot Turkiet och förlusten av ett modernt hellenistiskt

⁹⁹ Alpan, ”Memory,” 204–209.

¹⁰⁰ Ekin, intervju (2).

¹⁰¹ Alpan, ”Memory,” 204–206.

imperium. Det nationella medvetandet om förlust har i hög grad påverkat den grekiska politiken. Befolkningsutbytet och de förflyttades minneskultur kommer alltid att påminna inte bara den grekiska staten utan hela den grekiska befolkningen om denna specifika förlust. ”Katastrofen i Smyrna” har mer än bara en semantisk betydelse bakom sig. Kriget i Mindre Asien och dess utfall har kodifierats in i det grekiska medvetandet genom de förflyttades minne. Minnet av kriget i Mindre Asien är en motsats eller antites till det moderna grekiska etoset. De förflyttades kollektiva och personliga minne går emot den ”egentliga” nationella berättelsen som Grekland har velat minnas. Alpan menar att detta förekommit när ett behov uppstått för en grekisk nationalideologi vars mening av förlust och tillhörighet föra tillbaka en känsla av social ordning. Alpan menar att berättelser Greklands förflutna används oftast då krissituationer uppstår i landet. Det förflutna bidrar med folklig gemenskap, nationell enighet och säkerhet.¹⁰²

Denna aspekt är fortfarande relevant i Grekland. De intervjuade personerna Sarah och Thodoris jämför befolkningsutbytet med andra aktuella händelser i modern grekisk historia. De nämner bland annat Cypernkrisen eller finanskrisen 2008 som tematiska exempel där det nostalgiska narrativet spelar en avgörande roll.¹⁰³

I Turkiet hanterade man situationen på motsatt sätt till Grekland. Den turkiska staten var fast besluten att ”sopa befolkningsutbytet under mattan”, hävdar Alpan.¹⁰⁴ För att genomföra detta krävdes det en organiserad kollektiv tystnad efter att befolkningsutbytet hade genomförts. Detta kan bäst observeras genom att se på hur den turkiska staten anpassade sig till förflyttningsprocessen och bosättningen av de förflyttade från Grekland. Regeringen dölde aldrig sitt obehag för de förflyttade. De ekonomiska förutsättningar som de förflyttade hade i Turkiet var vaga. Regeringen förhöll sig politiskt överksamma till situationen. De ekonomiska krav som ställdes av exempelvis humanitära organisationer och andra aktörer ignorerades av regeringen. Man ville förneka de förflyttades existens. Om de förflyttade kom på tal, var de en symbol för det förflutna, inte det moderna Turkiet.¹⁰⁵

Förhållandesättet som de två staterna visade efter 1923 och framåt skiljde sig klart sinsemellan. I Grekland har man lyckats etablera en erkännandekultur gentemot de förflyttade. Grekland har enligt Alpan tagit flera större steg i att acceptera och försona sig med minnet av befolkningsutbytet även om det nationella narrativet alltid kommer att vara

¹⁰² Alpan, ”Memory,” 205–209.

¹⁰³ Thodoris, intervju (5).

¹⁰⁴ Alpan, ”Memory,” 209.

¹⁰⁵ Ibid.

sammankopplat till den militära katastrofen och de ”förlorade hemorterna” i Mindre Asien. Det grekiska samhället har genom tiden utformat en mer positiv attityd till de själva förflyttade. Exempelvis kan detta observeras i hur den grekiska kulturen påverkats och genomgått en slags katarsis kring de förflyttandes identitet i Grekland. Även om den första generationen led av de tidiga integrationsproblemen lyckades den andra och tredje generationerna av förflyttade påbygga på denna specifika kulturidentitet. Det nationella minnstraumat kring befolkningsutbytet smälte samman och utvecklades mot ett mera accepterande Grekland.¹⁰⁶

I Turkiet är det enligt Alpan fortfarande svårt att kunna diskutera om en liknande kulturidentitet bland de senare generationerna av förflyttade. De dystra samhälleliga förhållandena som den första generationen led av i Turkiet gjorde att kulturidentitetens formande blev en mycket svårare och mer utdragen process. Enligt Alpan är det först på ca. 1990-talet under den tredje generationen som etablerandet av en mera distinkt förflyttandeidentitet uppstod. Det nationella minnet kring befolkningsutbytet återupptäcktes av den tredje generationen, som först nu vågade ifrågasätta det nationella minnet efter generationer av förtryck. Ett generationsgap uppstod i det kollektiva minnet i Turkiet.¹⁰⁷

4.2 Historiebruk i litteratur

Undervisningslitteraturens pedagogiska påverkan diskuterades tidigare i avhandlingens tredje kapitel. Den nationella historieskrivningen uppstår dock inte utifrån undervisningsmaterial i grundskolan utan vid universitet och utifrån skönlitteratur. Det är således viktigt att lyfta fram hur befolkningsutbytet uppfattats i tidigare akademisk historieskrivning och skönlitteratur. Vilka skillnader fanns det mellan grekisk och turkisk fack- och skönlitteratur samt hur påverkade detta det nationella minnet?

I artikeln ”A Comparison of the Exchange of Populations in Greek and Turkish Novels” diskuterar den turkiske forskaren Asli Emine Comu de främsta narrativa skillnaderna mellan grekisk och turkisk litteratur. Den grekiska litteraturen förhåller sig mer känslomässig till befolkningsutbytet. Författarna har valt att lyfta fram de förflyttades historia och kultur. Comu påpekar omsorgen om de förflyttade och utbytet av en känsla av förlust. Man ser

¹⁰⁶ Alpan, ”Memory,” 206–208, 222–224.

¹⁰⁷ Alpan, ”Memory,” 229.

befolkningsutbytet som en tragisk efterföljd av katastrofen i Mindre Asien, där den grekiska staten oftast blir syndabock. Den litterära representationen av omsorg för de förflyttade centreras i känslobegrepp som ånger, misslyckande, besvikelse och längtan. Grekiska författare kunde på detta vis koppla de förflyttades känslor till den allmänna grekiska nationalidentiteten som exemplifierades tidigare i kapitlet.¹⁰⁸

I turkisk litteratur uppfattades ämnet däremot som en nödvändig inledande fas i bildandet av den nya turkiska republiken. Enligt Comu använde turkiska författare exempelvis överdrifter och fiktion för att anpassa litteraturen till det nationella narrativet. De förflyttades minne suddades bokstavligen ut. Statens påverkan på det nationella minnet hade en klar effekt på hur samhället såg på de förflyttades situation. Flera turkiska författare drog därmed slutsatsen att den allmänna samhälleliga tystnaden tydde på att de förflyttades integration varit lyckat oavsett den miserabla verkligheten. De första framgångsrika turkiska författarna pressades även att främja den nationella homogeniseringsprocessen och turkisk nationalidentitet i Anatolien.¹⁰⁹ Comu menar, precis som Aytek Soner Alpan, att litteraturen framförde ett nationellt fokus på nuet och att inte grubbla över det förflutna.¹¹⁰

Comus undersökning från 2020 understryker mycket av det som Iraklis Millas diskuterar i artikeln "The Exchange of Populations in Turkish Literature", som publicerades 2003. Millas undersökning är baserad på 290 romaner och 60 noveller som publicerades mellan 1923 och 1998 av 105 turkiska författare. Millas övertygelse av skolans och utbildningens påverkan på det nationella minnet kan likaväl appliceras på skönlitteraturen. Millas förklarar:

There are two clear differences in the way the exchange of populations is presented in Turkish and in Greek literature, which in turn are indicative of certain conditions found in the two countries and their ethnic communities. The first difference is the relative lack of interest that the Turkish side shows in the exchange, almost entirely ignoring its occurrence until very recent years; the second is the special understanding of 'home country' encountered in certain novels.¹¹¹

¹⁰⁸ Asli Emine Comu, "A Comparison of the Exchange of Populations in Greek and Turkish Novels," *Athens Journal of History - Volume 6*, nr. 4 (Oktober 2020): 334-337.

¹⁰⁹ Comu, "Novels," 338-339.

¹¹⁰ Comu, "Novels," 341-344.

¹¹¹ Iraklis Millas, "The Exchange of Populations in Turkish Literature," *Crossing the Aegean, An Appraisal on the 1923 Compulsory Populations Exchange Between Greece and Turkey*, redigerat av Renee Hirschon (New York & Oxford: Berghahn Books, 2003), 9.

Millas är, precis som Alpan och Comu, övertygad om att definitionerna av "vårt land" och begreppet "turk" var viktigare etniska frågor under nationsbygget än befolkningsutbytet och de förflyttade. Millas menar att de förflyttades identitetsfråga bara var en utav flera liknande och omfattande intellektuella diskussioner under det senare 1900-talet. Islamister, kurder, nationalister och kemalister utgjorde en stor del av identitetsfrågorna, vilket sedan reflekterades i litteraturen.¹¹²

Det var först på 1980-talet som intresset för de förflyttade återupptäcktes eller dök upp i turkiska akademiska och intellektuella sfärer. Detta var även en tid då de mellanstatliga relationerna förbättrades och kommunikationen mellan turkar och greker ökade. De första och andra generationerna av förflyttade kunde äntligen återbesöka sina tidigare hem. Den kulturella återupptäckten av de förflyttades minne som Alpan diskuterar sammanträffar tidsmässigt med de första minnesprojekten som skapades under 1980- och 1990-talet. Från och med 1990-talet blir narrativet om kulturell samexistens, omsorg och gemenskap en viktig byggsten i båda länderna.¹¹³

4.3 Historiebruk i media

Tidigare i avhandlingens inledningskapitel föreställdes sättet som undersökningen av nyhets- och tidningsmaterial för kapitel 4 har skett till. Som påminnelse har artiklarna valts från 3 grekiska och 3 turkiska nyhetssidor, där fokuset eller tematiken behandlar ordagrant historiebruk och minneskultur. För att hitta den information som undersökningen baserar sig på har sökorden "population exchange 1923" använts för att få fram träffar på de nyhetssidor som besökts.

Nyheter och tidningar

Greek City Times eller GCT är en internationell grekisk nyhetsverksamhet baserad i Sydney. CGT är enligt beskrivningen på hemsidan världens ledande nyhetssida i grekiska nyheter och livsstil, vars huvudsakliga språk är engelska. Centralt förmedlar nyhetssidan om allt som

¹¹² Millas, "Litterature," 10–11.

¹¹³ Millas, "Litterature," 5–7.

berör Grekland och den grekiska diasporan. Sökorden "population exchange 1923" på hemsidan ger ett flertal av artiklar som behandlar befolkningsutbytet. Undersöker man språket och ordvalen i CGT:s artiklar om befolkningsutbytet skiftar innehållet mycket mellan artiklar. Vissa artiklar har en mer positiv mening medan andra har en klar avsiktlighet att skriva negativt om Turkiet, vilket förekommer exempelvis i artikeln "Today marks 100 years since Greece & Turkey agreed to "exchange" 1.6m Christians & Muslims". Återkopplingen till historiska händelser formuleras ur ett grekiskt nationellt och kulturellt perspektiv vilket ger läsaren en ensidig uppfattning om händelseförloppet.¹¹⁴ Denna artikel och andra tematiskt liknande, lägger mycket vikt på det grekiska folk mordet i Anatolien och Bosporen som sammankopplas med befolkningsutbytet.

Greek Reporter är en internationell grekisk nyhetssida från Grekland. Likaväl som Greek City Times fokuserar Greek Reporter på att nå läsare internationellt och framför allt den grekiska diasporan. Hemsidan och nyheterna förmedlas på engelska. Utbudet är centraliserat till nyheter och media som berör greker och Grekland men berättar även internationella nyheter. Hemsidan ger både positiva och negativa resultat precis som med Greek City Times då man söker om befolkningsutbytet. Artiklar som berör temat och de förflyttades minne är klart mer positiva eller neutrala i språket. Ett exempel på detta är artikeln "'Expulsion and Exchange of Populations (Turkey – Greece: 1922–1924)' Exhibition in Benaki Museum" av Areti Kotseli som tar upp försonande minnesprojekt och museiverksamheter dedikerade till de förflyttades minne.¹¹⁵ Det negativa förhållningsättet till befolkningsutbytet framkommer i artiklar som sammanfattar det grekiska folk mordet och det grekiska kulturarvet i Turkiet.¹¹⁶

Kathimerini eller specifikt *Kathimerini English Edition* är en populär dagstidning som publiceras i Aten och distribueras tillsammans med exempelvis *New York Times* i Grekland och Cypern. De artiklar som berör befolkningsutbytet kan enligt sökorden kan även i detta fall delas i två olika grupper. Första gruppen av artiklar framställer kulturella och politiska inslag som har välgrundade och vetenskapliga diskussioner befolkningsutbytet och dess minnesplatser.¹¹⁷ Den andra gruppen består av debattartiklar som i sin tur är både språkligt

¹¹⁴ Greek City Times, "Today marks 100 years since Greece & Turkey agreed to 'exchange' 1.6m Christians & Muslims," *Greek City Times*, 31.1.2023, <https://greekcitytimes.com/2023/01/31/today-marks-100-years-greece/>.

¹¹⁵ Areti Kotseli, "'Expulsion and Exchange of Populations (Turkey – Greece: 1922-1924)' Exhibition in Benaki Museum," *Greek Reporter*, 27.3.2012, <https://greekreporter.com/2012/03/27/expulsion-and-exchange-of-populations-turkey-greece-1922-1924-exhibition-in-benaki-museum/>.

¹¹⁶ Patricia Claus, "The History of the Ancient Greek City of Smyrna," *Greek Reporter*, 28.12.2023, <https://greekreporter.com/2023/12/28/history-ancient-greek-city-smyrna/>

¹¹⁷ Dimitris Rigopoulos, "The shantytowns of the 1920s that grew into a city," *Kathimerini*, 14.10.2022, <https://www.ekathimerini.com/culture/1195516/the-shantytowns-of-the-1920s-that-grew-into-a-city/>.

och innehållsmässigt i högre grad provocerande. Artikeln "The Lausanne Treaty and the Middle East" av historikern Ismini Lamb likställer exempelvis Turkiet efter 1923 och händelserna under kriget i Mindre Asien med terrororganisationen Hamas.¹¹⁸

Hürriyet eller den engelska versionen *Hürriyet Daily News* är en dagstidning som publiceras i Istanbul. Sökorden "Population exchange 1923" ger flera träffar på hemsidan. Artiklarna som finns tillgängliga gällande befolkningsutbytet diskuterar allt från filmer, litteratur, grek-turkisk kultur, minnesplatser samt dåtida och aktuella politiska frågor. Tematiken om gemenskap och transnationell relationsförebyggande presenteras väl i exempelvis artiklarna "Participants in population exchange head back to Greece"¹¹⁹ och "Church asked to become museum".¹²⁰

Turkish Radio and Television Corporation eller förkortat TRT är ett Turkiets största internationella TV- och radioföretag. Till skillnad till *Hürriyet* finns det betydligt färre artiklar då man använder sökorden. De artiklar som faktiskt diskuterar utbytet historia och minne fokuserar mera på det turkiska kulturarvet i Grekland. Artikeln "Turks and Greeks exude warmth in a barbershop" av Fatıma Taşkömür är ett undantag. I artikeln blir teman som gemenskap accepterande och omsorg mycket betydelsefulla. Även om det turkiska och grekiska kultursfären i varsitt land blivit allt mindre under de senaste åren, lyckas frisören Ferruh av den turkiska minoriteten och resten av lokalbefolkningen i den grekiska staden Komotini samexistera. "Political tensions have flared time and time again, but the local communities continue their friendly banter and neighbourly relations.", skriver Taşkömür.¹²¹

Daily Sabah är en turkisk tidning som varit aktiv sedan 2014. Tidningens nyhetssida har skrivit ett fåtal artiklar som behandlar befolkningsutbytet. Även om artiklarna är få i mängden är innehållet substantiellt. Ett bra exempel är artikeln "Memories of Greek-Turkish population exchange to go on display" som ordagrant diskuterar invigningen av ett befolkningsutbytesmuseum i den turkiska staden Tekirdağ. Museet är tillägnad åt de förflyttade som anlände från Thessaloniki till staden under befolkningsutbytet. I artikeln nämns det hur lokalbefolkningen donerat minnesobjekt som klädesplagg, verktyg, resväskor

¹¹⁸ Ismini Lamb, "The Lausanne Treaty and the Middle East," *Kathimerini*, 21.11.2023,

<https://www.ekathimerini.com/opinion/1225330/the-lausanne-treaty-and-the-middle-east/>.

¹¹⁹ Doğan News Agency, "Participants in population exchange head back to Greece," *Hürriyet Daily News*,

1.1.2013, <https://www.hurriyetdailynews.com/participants-in-population-exchange-head-back-to-greece--57181>

¹²⁰ AYDIN, "Church asked to become museum," *Hürriyet Daily News*, 2.2.2023,

<https://www.hurriyetdailynews.com/church-asked-to-become-museum-182800>

¹²¹ Fatıma Taşkömür, "Turks and Greeks exude warmth in a barbershop," *TRT WORLD*, 12.7.2017,

<https://www.trtworld.com/magazine/turks-and-greeks-exude-warmth-in-a-barbershop-12902>.

och andra ägodelar till museet. Artikeln diskuterar befolkningsutbyttets påverkan på lokalbefolkningens minneskultur, generationstrauma och grek-turkiska relationer, men lyfter fram gemenskap, omsorg och förståelse som viktiga aspekter. Stadens dåtida borgmästare Kadir Albayrak var övertygad om museets kulturella värde. I en intervju med *Daily Sabah* berättar han: ”The pain in question is a pain that was suffered by both sides. The time that passed is insufficient to cover the pain that was suffered. Although it has been almost a century, a Greek citizen comes to Turkey, visits the homeland of his ancestors and sheds tears for them. The same situation applies to Turkish citizens who visit Greece to see the homelands of their ancestors”.¹²²

Filmer och dokumentärer

Al-Jaziras filmdokumentär ”The Great Population Exchange between Turkey and Greece” och dess innehåll har diskuterats tidigare i kapitel 3 i avhandlingen. Långdokumentären finns att se på tv-bolagets hemsida och Al-Jaziras YouTube-kanal. Dokumentären behandlar befolkningsutbytet från både grekiskt och turkiskt perspektiv. Förflyttade från flera generationer berättar om känsloladdade personliga upplevelser, minnesplatser och släkthistoria. Dokumentären visar hur de förflyttade personerna och deras ättlingar reser till sina gamla släkt- och familjehem. För flera av de första generationens förflyttade som dokumentären följer kommer chansen att resa tillbaka till hemlandet för första gången i sina liv sedan utbytet 1923. Dokumentären förhåller sig nationellt och kulturellt opartisk. Mycket fokus läggs även på att visa minneskulturellt förebyggande i form av muséer, personliga och kulturella bemötanden samt internationella projekt.¹²³

Evdeki Yabancılar eller *Strangers in the House* på engelska är en turkisk film från 2012 som utspelar sig på 1990-talet i staden Karaburun utanför Izmir. Filmen följer 3 olika karaktärer vars förflutna och samtid är kopplade till befolkningsutbytet. Agapi är en äldre grekiska kvinna som under sin barndom deltog i tvångsförflyttningen till Grekland. Hon återvänder till sin gamla hemby Karaburun med sitt barnbarn Elpida för att utforska sitt förflutna. Kvinnorna anländer till Agapis gamla familjehuse på kusten och bemöts av den unga turkiska mannen Yaşar som nu bor i det gamla familjehuset. Huvudsakligen kretsar filmens handling

¹²² Anadolu Agency, "Memories of Greek-Turkish population exchange to go on display," *Daily Sabah*, 5.1.2017, <https://www.dailysabah.com/life/2017/01/05/memories-of-greek-turkish-population-exchange-to-go-on-display>.

¹²³ Al Jazira, "Population Exchange".

kring huset och relationen som de tre personerna utvecklar mellan varandra. Huset representerar symboliskt de djupa sår som befolkningsutbytet lämnar efter sig i både greker och turkar. Huset kan även iakttas som en tidsöverskridande minnesplats.

Det finns ett klart politiskt och kulturellt förebyggande meddelande i filmen som producenterna för fram. Trion lär sig att acceptera och leva tillsammans, oavsett språkbarriären, vilken generation eller nationalitet de tillhör till. Medregissören Ulaş Güneş Kacargil hade detta att säga om filmens meddelande i sin intervju med *Hürriyet Daily News*: “We are not interested in raising questions about righteousness in the state of affairs between the two nations at the time. Our sole focus is to explore into how the grass gets trampled in the elephants ’fight’”.¹²⁴

In A New Homeland är en grekisk dokumentärserie från 2022. Dokumentärserien behandlar de förflyttades historia från flera olika perspektiv i 12 avsnitt, där varje avsnitt utforskar en specifik minnesplats med specifikt tematiskt inslag. Serien undersöker bakgrunden till befolkningsutbytet, de förflyttades utmaningar i det nya hemlandet och grekiska samhällets utveckling med de förflyttades minneskultur i fokus.¹²⁵

Splendid City - Athens Urban Stories är en grekisk dokumentärserie som undersöker Athens urbana historia. Varje avsnitt utforskar huvudstaden från unika kulturella, språkliga och sociala perspektiv. Serien använder sig av historiker, konstkritiker, sociologer, arkitekter, journalister och analytiker som experter i undersökningen. Arkivmaterial som bilder, filmklipp kombineras med intervjuer och utsagor för att ge en såpass nyanserad överblick som möjligt. I avsnitt 6 av seriens andra säsong ”The Refugee Settlements” diskuteras befolkningsutbytet och de förflyttade personernas levnadsförhållanden, socioekonomiska utmaningarna, kulturella och språkliga stigmatisering, fördomar, integrationsprocesser och statlig försoning.¹²⁶

Dokumentärfilmen *Hello Anatolia* från 2013 följer den grekisk amerikansk filmproducenten Chrysovalantis Stamelos som flyttar till Turkiet med sin familj från USA. Stamelos mormors familj var förflyttade från Smyrna under befolkningsutbytet och emigrerade senare till USA. Dokumentären följer Stamelos när han utforskar sin familjs historiska förflutna och besöker

¹²⁴ Emrah Güler, “Movie tackles the effects of population exchange,” *Hürriyet Daily News*, 11.8.2013, <https://www.hurriyetaidailynews.com/movie-tackles-the-effects-of-population-exchange-52336>.

¹²⁵ Dimitris Hatzimallis (Regissör), *In A New Homeland* (2022), [TV-serie] ERTFLIX, Hellenic Broadcasting Corporation.

¹²⁶ Marina Danezi (Regissör), *Splendid City - Athens Urban Stories* (2021-2022), [TV-serie] ERTFLIX, Hellenic Broadcasting Corporation.

flera av befolkningsutbytet minnesplatser i Turkiet. Dokumentären diskuterar bland annat grek-turkiska relationer, nationalism, språk- och kulturidentitet, gemenskap och omsorg för de förflutna och varandra.¹²⁷

Podcast och musik

The Lausanne project podcast är en del av det internationella historievetenskapliga projektet *The Lausanne project* (TLP) som skapades 2017. Historiker och akademiker från hela världen har varit delaktiga i projektet där de bland annat hjälpt till med att driva projektets historiepodcast. Podcastsidan av projektet fortsätter att vara aktivt och har varit det sedan våren 2021. Befolkningsutbytet fungerar som ett övergripande tematiskt inslag som återkommer i flera avsnitt.¹²⁸ The Lausanne projekt diskuteras mer detaljerat i avhandlingens femte kapitel.

The Greek Current är en grekisk-amerikansk podcast som producerats sedan 2017 i samband med den tidigare nämnda tidningen och nyhetssidan Kathimerini. Thanos Davelis är podcastens huvudsakliga panelledare och diskuterar avsnittsvis varierande ämnen som berör Grekland och ibland Turkiet. The Greek Current har genom åren haft ett fåtal avsnitt som specifikt diskuterat befolkningsutbytet. Ett bra exempel är avsnittet “The legacy of Lausanne: 100 years since the population exchange between Greece and Turkey” från våren 2023. Avsnittet är speciellt producerat i åminnelse av befolkningsutbytet. Historieprofessorn Alexander Kitroeff intervjuas som expert och tillsammans diskuterar Davelis och Kitroeff utbytet generationstrauma, inverkan på Grekland och grekisk kultur samt hur händelsen fortfarande påverkar grekisk-turkiska relationer än i dag.¹²⁹

Rebetiko är en populär genre av grekisk musik som spred sig över Grekland i början av 1900-talet. Den grekiska forskaren Alexandra Morgou har studerat rebetiko genrens plats i Greklands nationella och urbana identitetsutveckling. Morgou hävdar att för många greker uppfattas rebetiko som en del av den nationella identiteten, oavsett var man kommer ifrån.

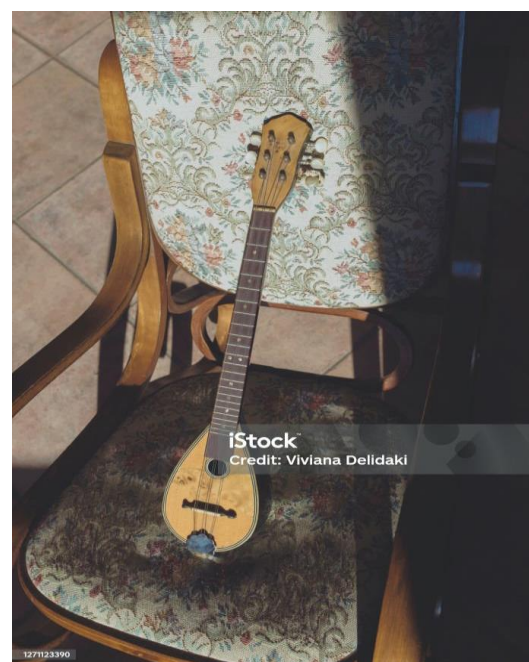
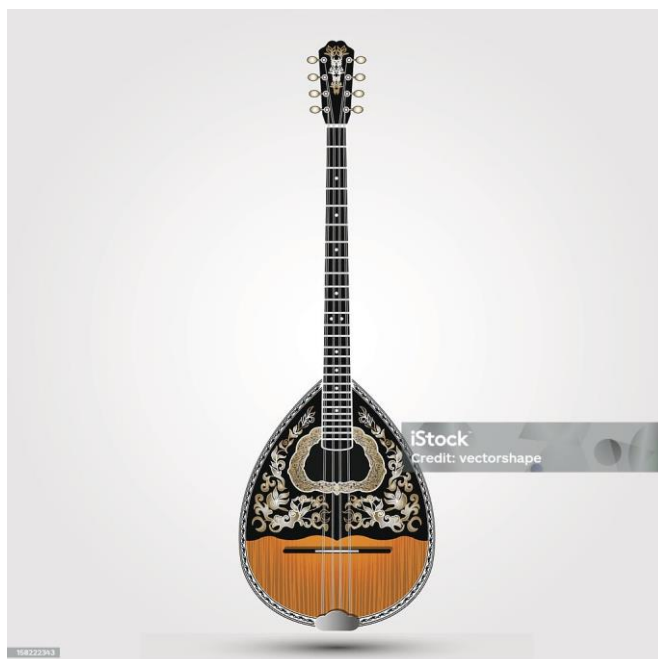
¹²⁷ Chrysovalantis Stamelos (Regissör), *Hello Anatolia* (2013), [Film] Crescent Street Films, <https://youtu.be/J6drNLVZ--Q>

¹²⁸ TLP Convenors, The Lausanne project (TLP), 2021-nutid, podcast, Spotify, <https://open.spotify.com/show/5UFvuoBNVQTNzxNbLmMBLc?si=fc8f95bb13264393&nd=1&dlsi=728671072208411e>.

¹²⁹ Thanos Davelis, “The legacy of Lausanne: 100 years since the population exchange between Greece and Turkey”, The Greek Current, 2.2.2023, podcast, MP3 audio, 15:49, <https://thegreekcurrent.simplecast.com/episodes/the-legacy-of-lausanne-100-years-since-the-population-exchange-between-greece-and-turkey>.

Ibland kallas genren för ”grekisk blues” och har en stark koppling till befolkningsutbytet. De förflyttades misär och ekonomiska förhållande när de anlände till Grekland reflekteras i ordvalen kring migration, förföljelse, fattigdom, arbetslöshet, olycka, sociala orättvisor, prostitution och drogmissbruk. Som typiskt för rebetiko genren, är det meningen att ersätta livets misär med hoppfullare tematiska motpoler som kärlek, familj, moderskap och passion. Mötet mellan de grekiska och turkiska kulturerna efter befolkningsutbytet resulterade i en musikalisk korsning, som spreds snabbt genom de växande förorterna i Aten, Thessaloniki och Pireus.¹³⁰

Låtarna spelas oftast med två distinkta instrument som har blivit symboliska för genren:

Bouzouki (till vänster) - en långhalsad mandolin med tre par strängar och en päronformad resonanslåda och *Baglama* (till höger) - cirka 30 cm lång och stämd en oktav högre.

Instrumenten som används i Rebetiko är lika multikulturella som befolkningsutbytet minneskultur. Båda instrumenten härstammar i namn (språkligt) och ursprung i Turkiet eller i Anatolien under den osmanska tiden. Baglama instrumentet kan kulturellt och nästan symboliskt förknippas med de förflyttade ortodoxkristna som anlände till Grekland under befolkningsutbytet.¹³¹

Musiken spelade en stor roll i hur de författade lyckades hitta sin plats i det nya samhället. För dem blev urbana platser som caféer, barer och restauranger platser där de kunde känna

¹³⁰ Mourgou, "Rebetiko," 1–5.

¹³¹ Sala Muzik, "What Is The Difference Between Baglama and Bouzouki," Sala Muzik, 31.3.2021, <https://salamuzik.com/blogs/news/what-is-the-difference-between-baglana-and-bouzouki>.

sig trygga. Genom platserna och uttryckligen genom musiken kunde de förflyttade samla sig och återberätta sina minnen från hemlandet, och därmed även skydda sin kollektiva och individuella kulturidentitet. Sedan rebetikos popularisering på 1920- och 1930-talet har multikulturalismen och musikens kulturella tematiska kopplingar gjort att genren utvecklats till ett popkulturellt fenomen, särskilt bland den grekiska arbetarklassen.¹³²

Sammanfattat framstår det både skillnader och likheter i hur befolkningsutbytet diskuterats och används i grekisk och turkisk media. I och med detta kan man även här ta upp generationsperspektivet och det växande intresset för befolkningsutbytet. Diskussioner kring det grekiska eller turkiska språk- och kulturarvet från Lausannefördraget är en gemensam nämnare som ifrågasätts och vävs samman med befolkningsutbytet och de förflyttades minneskultur.¹³³

Befolkningsutbytets intresse är fortfarande aktuellt i media särskilt i och med året 2023 och hundraårsminnet vilket uppmärksams i när nyhetsartiklar, filmer och dokumentärer skrivits samt producerats. Nationella och internationella projekt som det EU-finansierade *HOMEACROSS* och *The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants* har varit aktiva i att bidra med material, personal och forskning för dokumentärer som nämnts. Dessa projekt diskuteras vidare i kapitel 5.

Skillnaden på den statlig historieskrivningen och nostalgin som Aytok Soner Alpan undersökt framkommer klart i mediamaterialet. Språkets betydelse bör lyftas upp och ta i beaktan då vissa artiklar använder sig av känslomässigt språk och subjektiv inramning. De negativa perspektiven kommer fram i kontexten av tidigare eller aktuella politiska frågor mellan länderna. Befolkningsutbytet kan således användas som en narrativ pådrivare för negativ nationalistisk dialog. Undersöker man exempelvis nyhetsartiklar som diskuterar grekiska eller turkiska minoriteter blir diskussionen oftast upphetsad. Att skuldsätta, skylla ifrån eller skylla på varandra förekommer mycket vilket ibland. Åsikterna kring minoritetspolitiken hänvisas i vissa fall till exempelvis kulturellt folk mord eller dylikt.¹³⁴

Däremot finns det synnerligen positiva perspektiv i nyheter och mediaproduktion gällande befolkningsutbytet. De filmer och dokumentärer som diskuterar befolkningsutbytet har särskilt tagit i beaktan de positiva och diplomatiska aspekterna. Oavsett hur tragisk och svår historien varit framkommer det positiva aspekterna i form av försoning och förståelse.

¹³² Mourgou, "Rebetiko," 10–12.

¹³³ Mourgou, "Rebetiko," 17.

¹³⁴ Alpan, "Memory," 201–203.

Moderna akademiska diskursen mellan grekiska och turkiska forskare uppkommer även som en huvudsaklig faktor i mycket av produktionen. I intervjun med Müge Özbiçer framhåller hon åsikten att kulturell och språklig försoning, omsorg, gemenskap och förståelse är viktiga teman som helar det transnationellt såret. Smärtan och generationstraumat tillhör båda länderna kan nästan förknippas ur ett transnationellt identitetsperspektiv.¹³⁵ Hur Grekland och Turkiet historiskt gått till väga spelar mindre roll. Det som spelar roll är hur staterna och samhället nu idag väljer att upprätthålla minnet av befolkningsutbytet och de förflyttades minneskultur.

¹³⁵ Müge, intervju (4).

5. Från trauma till omsorg

I detta sista kapitel diskuteras befolkningsutbyttets minneskultur från ett försoningsperspektiv. Det försonande perspektivet omfattar historiskt, politiskt eller kulturellt försonande och bistående insatser för att bevara det kulturella arvet som befolkningsutbyttet lämnat efter sig. Flera försoningsprojekt har redan tidigare diskuterats i avhandlingen men i andra undersökningssyften. I kapitel 4 nämns exempelvis filmer, dokumentärer och musik som producerats med åtanke på en historisk försoning mellan Grekland och Turkiet med fokus på befolkningsutbyttet.

Utöver turkiska och grekiska medier kan försoningsprojekt tyda på allt från akademiska eller vetenskapliga undersökningar, intervjuer, arkivering, konservering, museiverksamheter, politik, diplomati och beslutsfattande på olika samhällliga nivåer. Försoningsprojekten som nämns i detta kapitel bör inte tolkas som försök att skapa historisk revisionism, utan ska ses som objektiva insatser i att bevara befolkningsutbyttets minne. I underkapitlen framställs mer i detalj vad för slags projekt som är aktuella och hur de faktiskt försonar minnet av befolkningsutbyttet. Det är även viktigt att diskutera de utmaningar som projekten har framför sig både nationellt och internationellt.

5.1 Akademiska och vetenskapliga projekt

Det akademiska och vetenskapliga arbetet kring befolkningsutbyttet har redan i flera år varit essentiellt för att kunna förstå och undersöka minnet av de förflyttade och befolkningsutbyttets historia. Som tidigare diskuterats i exempelvis kapitel 4 är det akademiska och vetenskapliga arbetet oftast grunden till hur minneskulturen kring historiska händelser ”återkommer” till samhället.¹³⁶ Det vetenskapliga arbetet och aktörerna bakom projekten är ytterst viktiga för att binda Greklands och Turkiets svåra historia tillsammans. Akademisk och historievetenskaplig verksamhet har även fungerat som huvudsakliga byggstenar till flera av de dokumentärer och liknande mediaprojekt som tidigare diskuterats i avhandlingen. Syftet med dessa projekt är att främja nya sätt att undersöka, tänka, diskutera och understryka lärdomar kring omsorg, accepterande och förlåtelse.

¹³⁶ Millas, ”Literature,” 5–7.

The Lausanne project skapades 2017 med syftet att väcka mer vetenskaplig uppmärksamhet kring Lausannefördraget och dess påverkan på både turkisk och grekisk historia. Inom projektet arbetar man ständigt med att utveckla relationerna mellan greker och turkar. En stor mängd forskare, akademiker och experter från hela världen har bidragit till projektet sedan 2017. Över ett dussin icke-statliga organisationer, universitet och museer har varit delaktiga i projektet med stöd från Europeiska unionen. Sedan 2022 har en av de viktigaste aspekterna av projektet varit att samarbeta med turkiska och grekiska gymnasier för att ge eleverna förebyggande färdigheter att utmana den nationalism och främlingsfientlighet som präglat länderna sedan 1923.¹³⁷

EU-projektet *HOMEACROSS* eller officiellt *HOMEACROSS – Space, memory and the legacy of the 1923 Population Exchange between Greece and Turkey* är ett av de mest omfattande aktuella försoningsprojekten. Huvudsakligen drivs projektet av den grekiska organisationen *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*, som har beviljats stöd från EU från och med startdatumet i februari 2021 tills januari 2026. Projektet har redan fått 1,49 miljoner euro i finansiellt stöd. Till projektets olika forskningsgrupper hör forskare och experter från flera olika grekiska och turkiska institutioner.¹³⁸

HOMEACROSS-projektet arbetar internationellt med mellanvetenskaplig hänsyn till flera frågor som berör befolkningsutbytet historia, kulturarv och minnesbevaring. De huvudsakliga aspekterna i forskandet berör minnesplatser, att kunna introducera och observera historiografiska perspektiv samt att bidra med allmänutbildande kunskap för samhället om befolkningsutbytet. Geografiskt fokuseras undersökningsarbetet till Izmir i Turkiet och Attica i Grekland. Städerna tog emot en stor andel av de förflyttade mellan 1923 och 1927, vilket påverkat valet av undersökningsplatserna. Genom att kombinera fältarbete, arkivforskning och nya digitala kartläggningstekniker för att samla in, analysera och visualisera data, utforskar detta projekt även detaljerat de förflyttades urbana och sociala rörlighet. *HOMEACROSS*-projektet och dess forskare har redan varit till stor hjälp i mediaproduktion, internationell forskning, utbildning och kulturfrämjande som berört befolkningsutbytet.¹³⁹

¹³⁷ "Lausanne in the Classroom," *The Lausanne Project*, hämtad 8.1. 2024, <https://thelausanneproject.com/teaching-resources/>.

¹³⁸ "Space, memory and the legacy of the 1923 Population Exchange between Greece and Turkey," Europeiska forskningsrådet, Europa kommissionen, senast uppdaterad 22.9.2022, <https://cordis.europa.eu/project/id/950178>.

¹³⁹ Europeiska kommissionen, "Memory."

Forskaren Alexandra Mourgou, som tidigare nämnts i kapitel 3 och 4, har exempelvis varit aktiv i produktionen av den grekiska historiedokumentärserien *Splendid City - Athens Urban Stories*, där hon bland annat diskuterar musikgenren rebetiko och dess betydelse som ett av utbyttets viktigaste kulturarv. HOMEACROSS-projektet är ett utmärkt exempel på hur mellanstatligt beslutsfattande kan beröra akademisk forskning och historievetenskap.¹⁴⁰

The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants är en turkisk historievetenskaplig förening som arbetat med befolkningsutbytet och de förflyttades minne i snart 20 år. Hundraårsdagen av befolkningsutbytet var en viktig aspekt i föreningens historia, vilket framkommer i exempelvis konferensen ”International Symposium on Turkish-Greek Compulsory Population Exchange: Memory, Identity, Reconstruction”, som hölls i april 2023.¹⁴¹ Liksom andra liknande projekt var syftet med denna konferens att bidra med diskussion om utvecklingen av en transnationell fredskultur och mångkulturell förståelse mellan Turkiet och Grekland där befolkningsutbyttets kultur- och minnesarv var centrala teman. Utöver det kan man även tillägga att föreningen deltagit i Al-Jaziras filmdokumentär ”The Great Population Exchange between Turkey and Greece”.¹⁴²

Den akademiska konferensen ”Centenary of the treaty of Lausanne: Resonances in Contemporary Eastern Mediterranean and Beyond” är ett aktuellt exempel på akademisk och historievetenskaplig verksamhet som aktivt innefattar befolkningsutbytet och dess historia. Konferensen ägde rum i december 2023 där grekiska, turkiska och internationella forskare och författare deltog. Bland annat diskuterades turkisk nationalism, kulturella och språkliga problem, arvet från det tidiga 1900-talets antropologi, försoningshistoria samt de moderna tvisterna mellan grekiska och turkiska minoriteter. Konferensens olika teman och paneldiskussioner pekar på att befolkningsutbytet fortfarande är ett aktivt forskningsämne i Grekland och Turkiet; det finns fortfarande mycket att undersöka. Som tidigare nämnts är akademisk forskning och intresset för historisk överblick avgörande för att underminera de

¹⁴⁰ “Alexandra Mourgou - Researcher, HOMEACROSS project (2021-2022); Cultural geography, Architecture, Urbanism,” Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, senast uppdaterad 2024, <https://www.eliamep.gr/en/members/%ce%b1%ce%bb%ce%b5%ce%be%ce%ac%ce%bd%ce%b4%cf%81%ce%b1-%ce%bc%ce%bf%cf%8d%cf%81%ce%b3%ce%bf%cf%85/>.

¹⁴¹ "International Symposium on Turkish-Greek Compulsory Population Exchange: Memory, Identity, Reconstruction," The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants, senast uppdaterad 22.3.2023, <http://www.lozannubadilleri.org.tr/3123-2/>.

¹⁴² Al Jazira, “Population Exchange”.

nationalistiska tendenser som har rotat sig djupt i den grekiska och turkiska kulturen samt det grekiska och turkiska språket och samhället.¹⁴³

5.2 Museiverksamheter och minnesbevaring

Historievetenskapens betydelse är omfattande för minneskulturens överlevnad. De akademiska och vetenskapliga observationerna lägger grunden till hur den historiska försoningen av befolkningsutbytet påverkat turkiska och grekiska medier samt samhället över lag i det två länderna. En annan essentiell aspekt som även bör diskuteras är museiverksamheter samt andra typer av minneskonserveringsprojekt.

Det var svårt att hitta grekiska museiverksamheter som specifikt hanterar befolkningsutbytet. Undersökningen av grekiska museiverksamheter på resulterade i bara det jag hittade på engelska via internet. Exempelvis diskuterades detta utifrån artikeln ”Expulsion and Exchange of Populations (Turkey – Greece: 1922–1924) Exhibition in Benaki Museum” av tidningen *Greek Reporter*, som diskuterades tidigare i kapitel 4. Förutom Benaki-museet i Aten och dess utställning 2012 har det varit svår att hitta grekiska museer som hanterar befolkningsutbytet eller de förflyttades minne på så sätt som man gjort i Turkiet.¹⁴⁴

Memorialize Turkey är en internationell humanitär och folkrättslig organisation som aktivt arbetar med frågor angående mänskliga rättigheter. Projektet påbörjade 2013 och är ett samarbete mellan *World Policy Institute* i New York, *Fetzer Institute* i Michigan och den turkiska människorättsorganisationen *Hafiza Merkezi* i Istanbul. Målet med projektet är att samla in data, att undersöka och bevara turkisk minneskultur samt att motverka nationalistiska agendor och statligt endimensionellt tänkande. Projektet leds av olika aktörer med syftet att upprätthålla demokratiseringen av minnesrummet i Turkiet. Projektet ger en aktiv samhällelig plattform för att presentera minneskultur. Liksom med andra försoningsprojekt är strävan att främja nyfikenhet, utbildning, förståelse och reflektion av mänskliga erfarenheter och tidigare tragedier som exempelvis befolkningsutbytet.¹⁴⁵

¹⁴³ "CENTENARY OF THE TREATY OF LAUSANNE: Resonances in Contemporary Eastern Mediterranean and Beyond", Ministry of Education, Religious Affairs and Sports, 7–9.12.2023, https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2023/Conference_Program_Speeches.pdf

¹⁴⁴ Kotseli, ”Expulsion.”

¹⁴⁵ Museums and Exhibitions, "Memorialization Projects related to the Refugees of the Population Exchange", Memorialize Turkey, senast ändrad 2011, <https://memorializeturkey.com/en/memorial/memorialization-projects-related-refugees-population-exchange>.

Population Exchange Museum är det första turkiska museet som specifikt skapats med syftet att försona minnet av de förflyttade och befolkningsutbytet. Museiprojektet fick ekonomiskt stöd från Europeiska unionens kulturverksamheter och invigdes 2010. Museet drivs inom det tidigare nämnda projektet *The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants*. De förflyttade tog endast med sig det de kunde bära samt sin kultur och sina traditioner till sina nya hemländer. I museiutställningen ingår gamla fotografier, dokument, blanketter, kartor, en koran, frimärken, sedlar, böcker, musikinstrument och en kopia av tidningen *Sabah* från slutet av 1800-talet.¹⁴⁶

5.3 Befolkningsutbytet som transnationellt kulturarv

Det är svårt att diskutera en stats förflutna utan att nämna andra stater. I kontexten av befolkningsutbytet kommer det alltid att finnas flera sidor av samma historia, oavsett hur man ser på det. På grund av Greklands och Turkiets gemensamma och svåra historia har man i båda länderna starka åsikter om varandra. Men i samband med ett historiskt ställningstagande bör man fråga: Vems historia är det egentligen och vem har rätten till att "ta del av" denna historia? I intervjun med Thodoris Zisimpulos menar han att befolkningsutbytetets historia är samtidigt nationell, transnationell, internationell och mångkulturell.¹⁴⁷ Thodoris menar som den intervjuade Ozcan Eitmen att befolkningsutbytet är en händelse som förenar turkisk och grekisk historia. Thodoris har bott hela sitt liv i Greklands huvudstad Aten och Ozcan i Turkiets huvudstad Ankara. Både Ozcan och Thodoris är överens om att Greklands och Turkiets tragiska historia har sin början i det Osmanska riket. Det är viktigt att se hur greker och turkar tänker angående den gemensamma historien som en basis för minneskulturen, vilket båda håller med om.¹⁴⁸ Exempelvis uttrycker Ozcan det väl då han påpekar hur svårt det är att separera ländernas gemensamma historia: "We have coexisted for a 1000 years and let us say that we only coexisted for 900 and not the last 100 - you cannot just take away everything that happened in the last 900 years. We still have yogurt and baclava both sides of the border."¹⁴⁹

¹⁴⁶ "Population Exchange Museum (The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants)," *Museum without frontiers*, senast ändrad 2010, https://www.museumwnf.org/partner.php?id=TR_02_G;tr&theme=AWE&tyc=SH.

¹⁴⁷ Thodoris, intervju (5).

¹⁴⁸ Ozcan, intervju (1).

¹⁴⁹ Ozcan, intervju (3).

Generationer av greker och turkar har blivit påverkade av nationalistiska eller chauvinistiska tongångar i skolan och samhället. Ofta är det statliga institutioner som bestämmer hur och vad samhället ska minnas. Thodoris menar att händelser som kriget i Mindre Asien har lämnat kvar ett undermedvetet avtryck på den grekiska befolkningen. På grund av dess kulturella och nationella betydelse har detta färgat av sig på hur greker förhåller sig till befolkningsutbytet, säger Thodoris.¹⁵⁰ Detta beror mycket på relationen mellan det rumsliga *var* och samhällseliga *hur* som diskuterats i avhandlingens tredje och fjärde kapitel. Var man är född och uppvuxen är inte de enda faktorerna som påverkat det kollektiva minnet, utan även hur man samhällseligt och nationellt gått till väga för att minnas befolkningsutbytet är av betydelse. Thodoris Zisimopoulos påpekar ändå att han själv inte kulturellt identifierar sig med befolkningsutbytets historia på samma sätt som de vars släktingar var en del av utbytet.¹⁵¹ Men som grek delar han trots allt med sig sin historia med turkar, som binds samman av händelser som exempelvis befolkningsutbytet. Thodoris påpekar även att hans generation har det lättare att förstå sig på en mellanstatlig historia med Turkiet. Han menar att det är tack vare hans grundskoleutbildning och samhällets understödjande av nya sätt att undersöka och diskutera det förflutna, vilket har bidragit med lärdomar kring omsorg och förlåtelse.¹⁵²

Både greker och turkar kan hålla med om att befolkningsutbytet är en viktig del av ländernas individuella historia. Reflektionerna kring minneskulturen kan skilja sig beroende på förutsättningarna. Som konstaterats tidigare beror det mycket på vem och var man frågar om befolkningsutbytet. Det är inte heller självklart att alla greker eller turkar är sams om vad som befolkningsutbytet betyder för respektive land och befolkningen. Utöver den transnationella historiesynen får man inte glömma bort de förflyttades kulturella perspektiv och minnesarv, vilket Thodoris och Ozcan är eniga om.¹⁵³

Det transnationella kulturarvet understöds av bättre allmänutbildning tack vare de tidigare nämnda försoningsprojekten. Trots dessa klara framsteg förblir ändå risken att befolkningsutbytets minneskultur används i negativ mening. En huvudsaklig orsak till detta är enligt Jan Assmann det motverkande nationalistiska perspektiv som endast bekräftar det nationella minnet.¹⁵⁴ Man kan se denna motverkande kraft som antingen passiv eller aktiv.

¹⁵⁰ Thodoris, intervju (5).

¹⁵¹ Thodoris, intervju (5).

¹⁵² Thodoris, intervju (5).

¹⁵³ Thodoris, intervju (5).

¹⁵⁴ Assmann, "Erosion", 121–122.

Den passiva motverkan är mera allmän och existerar genom redan etablerade kollektiva och kulturella minnen. Det vill säga att om det nationella minnet redan är negativt laddat finns det redan en underliggande motverkan. Ett aktivt motverkande framkommer i hur länderna, samhällena och institutionerna väljer att förhålla sig till det passiva. Ett bra exempel på detta är hur nyhetsorganisationer kontextuellt väljer att diskutera befolkningsutbytet. I artikeln ”The NATO Land Forces Command in Smyrna congratulates Turkey on the Asia Minor Catastrophe” på nyhetssidan *Greek City Times* används befolkningsutbytetets historia i samband med att förtala inte bara Turkiet utan även internationella organisationer som NATO. Dessa typer av aktiva motverkande krafter upprepas oftast utifrån nationalistiska organisationer eller aktörer där ställningstagandet är klart och tydligt ensidigt. Nationalism och dess praktiska historiebbruk framkommer fortfarande på både statlig och samhällelig nivå.¹⁵⁵

Det så kallade ”arvet från Lausanne” berör ständigt politik, diplomati och relationen mellan länderna. Gränsdispyter, kränkning av territorium (luftrum och hav), visnandet av nationella och språkliga minoriteter, kulturell uteslutning och Cypernfrågan är alla sammankopplade till minneskulturen från Lausannefördraget och befolkningsutbytet. Aytok Sonar Alpan menar att befolkningsutbytetets representation och därmed dess kollektiva minne har fungerat som ett nationalistiskt verktyg i frågan om nationell identitet och lojalitet i både Turkiet och Grekland. Forskare som Alpan understryker att nationalism är fortfarande en av de mest grundläggande utmaningarna i hur befolkningsutbytet minneskultur behandlas.¹⁵⁶

Fortsättningsvis kan man nämna Jie-Hyun Lims konstaterande att nationalistiskt tendensiösa aspekter som hyckleriavfärdande och transnationell offermentalitet gör historisk försoning alltmer svårare. Lim sammanställer varför transnationell offermentalitet kan vara destruktivt då historisk försoning diskuteras:

Transnational history of ‘coming to terms with the past’ would show that victimhood nationalism has been a major obstacle to any historical reconciliation effort. [...] What is most stunning in victimhood nationalism

¹⁵⁵ Athens Bureau, "The NATO Land Forces Command in Smyrna congratulates Turkey on the Asia Minor Catastrophe," *Greek City Times*, 30.8.2023, <https://greekcitytimes.com/2023/08/30/nato-turkey-asia-minor-disaster/>.

¹⁵⁶ Alpan, "Memory," 204.

is the magical metamorphosis of the individual victimizer into the collective victim.¹⁵⁷

Lim hävdar att efterkrigstidens *vergangenheitsbewältigung* eller handlingen av att komma till rätta med det förflutna reflekterar de underliggande problematiken med transnationell offermentaliteten mycket väl. Som Lim påpekar är det oftast lättare att nationellt tillsammans förkasta det förflutna och utse sig själv som offer. De aktuella internationella försoningsprojektens existens är en mellanstatlig livlina för att upprätthålla en hälsosam utväg från de nationalistiska fallgropar som präglat allt sedan Lausanne 1923.

6. Avslutande diskussion

I denna avhandling har jag undersökt det stora befolkningsutbytet mellan Grekland och Turkiet och dess minneskultur från flera olika perspektiv. Avhandlingen och undersökningen av materialet i dess olika former har varit personligen och vetenskapligt intressant. Genom intervjuer, litteratur, media och tillämpning av annan vetenskaplig undersökning har jag kommit fram till flera iakttagelser.

Befolkningsutbytet generationsöverskridande påverkan är en av de definitiva aspekterna som tagits upp flera gånger tidigare i denna avhandling. Generellt tycker jag att man kan se befolkningsutbytet och dess minneskultur från två olika perspektiv: Det första *inre* perspektivet berör de förflyttade och deras ättlingar, vars minnen är kollektivt bundna till utbytet. De förflyttade människornas kollektiva minnen, erfarenheter och återberättande är det som lägger grunden till befolkningsutbytet betydelse. Utan de förflyttade eller hela utbytet skulle det inte finnas en sammanbindande transnationell tragedi vars kontext eller betydelse behöver resoneras, förstås och behandlas. Det andra *yttre* perspektivet är följaktligen en tidsbunden generalisering som berör Grekland och Turkiet genom ett transnationellt minne. Juxtapositionen av båda perspektiven skapar ett hektiskt nuläge där det framstår en klar samhällelig dissonans mellan ländernas nationella uppfattning om denna gemensamma historia.

¹⁵⁷ Jie-Hyun Lim, "Victimhood Nationalism in Contested Memories: National Mourning and Global Accountability," *Memory in a global age: discourses, Practices and Trajectories*, redigerat av Aleida Assmann & Sebastian Conrad (New York, USA: Palgrave Macmillan memory studies, 2010), 121–123.

Samma princip är minst lika viktig när man diskuterar allt som berör de grekiska och turkiska relationerna. Svåra och knepiga ämnen som exempelvis Cypernkrisen eller gamla gränstvister är fortfarande aktuella problem utan riktiga lösningar. Men som konstaterats kan även aktuella politiska och regeringsmässiga frågor lösas genom att förstå samt bemöta historia. Befolkningsutbytet fungerar parallellt som en varning och lösning för all framtida försoning mellan länderna, vilket exempelvis den intervjuade Sarah påpekar.¹⁵⁸

Som både akademiska forskare och privatpersoner har nämnt är det alltid en fråga om vad man nationellt och som samhälleligt väljer att göra med den fakta som står till buds. Minneskultur kan alltid förändras och påverkas, vilket leder till att det som värst förbrukas av aktörer med makt. De nationalistiska tendenserna i exempelvis Turkiet fram till den senare delen av 1900-talet är ett bra exempel på dylika förändringar. Den nationella tystnaden om befolkningsutbytet som existerade mellan den första och tredje generationen av förflyttade betjänares en viktig påminnelse om hur statens politik och beslut kan påverka det kollektiva minnets utveckling och därigenom minneskultur. Denna generationsklyfta i tid och rum gjorde det svårare att förstå befolkningsutbytet i Turkiet, vilket enligt den intervjuade Ozcan Eitmen är fortfarande fallet idag.¹⁵⁹

Detta är även skälet till att akademisk och historievetenskaplig verksamhet är viktig för befolkningsutbytet minneskultur, vars viktiga mening har framkommit flera gånger i avhandlingen. Mellanvetenskaplighet och vetenskaplig transparens i samhället är nyckeln till detta vilket förekommer i exempelvis filmdokumentärerna och utbildningssamarbeten. Att tillämpa denna forskning till samhällets utveckling kräver tid och strävan för att det ska få effekt.

Det är således avgörande att fortsätta upprätthållandet av historiska försoningsprojekt som bevarar minnet av befolkningsutbytet. Grekiska och turkiska kulturerna må vara olika men har sist och slutligen mera gemensamma historiska likheter än skillnader. Dessa likheter är sammanlänkade genom detta transnationella perspektiv som befolkningsutbytet redogör för. Befolkningsutbytet är en motivationsfaktor för att gräva upp det förflutna och förstå vad dess minne betyder för båda folken. Det alltid viktigt att lära sig av historien, oavsett hur svår eller smärtsam den historien har varit.

¹⁵⁸ Sarah, intervju (3).

¹⁵⁹ Ozcan, intervju (3).

Jag vill själv se min avhandling som en understödande fallstudie på ämnet. Det minneskulturella perspektivet och intervjuerna är vetenskapligt medverkande till de andra aktuella forskningsprojekt som nämnts tidigare i avhandlingen. Den forskning som redan existerar och framförs kräver alltid mera samhällelig och internationell genomskinlighet, vilket jag framhåller från ett ”utomstående” perspektiv. För framtida forskning rekommenderar jag att djupare undersöka minneskulturens utveckling genom att tillämpa mera fältundersökning i de minnesplatserna eller minnesorterna som berört de förflyttade. Det är viktigt att diskutera befolkningsutbytets minneskultur internationellt. Bland annat är den grekiska och turkiska diasporan runt världen enorm med flera individuella perspektiv och nya synvinklar på befolkningsutbytet, vilket även vore ett intressant tema för framtida forskning. För nuet ser jag fram emot att de flertal aktuella forskningsprojekt och de slutsatser som de kommer fram till.

Käll- och litteraturförteckning

Forskningslitteratur:

Aksan, Virginia H. "Ottoman to Turk: Continuity and Change." *International Journal* 61, nr. 1 (2005).

Alpan, AYTEK SONER. 2013. "But the Memory Remains: History, Memory and the 1923 Greco-Turkish Population Exchange". *The Historical Review/La Revue Historique* 9 (2013).

Assmann, Aleida. "Cultural memory and western civilization: Arts of Memory," Cambridge university press, 2011.

Assmann, Jan. "Religion and cultural memory," Stanford university press, 2006.

Assmann, Jan. "Globalization, Universalism, and the Erosion of Cultural Memory," *Memory in a global age: discourses, Practices and Trajectories*, editerat av Assman, Aleida, Conrad, Sebastian. Palgrave Macmillan memory studies, New York, USA, 2010.

Baldwin-Edwards, Martin. "Migration between Greece and Turkey: From the 'Exchange of Populations' to the Non-Recognition of Borders." *SEER: Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe* 9, no. 3, (2006).

Beeley, Brian W. "The Greek-Turkish Boundary: Conflict at the Interface." *Transactions of the Institute of British Geographers* 3, nr. 3, (1978).

Comu, Asli Emine. "A Comparison of the Exchange of Populations in Greek and Turkish Novels," *Athens Journal of History* Volume 6, nr. 4 (Oktober 2020).

Friese, Heidrun. "Identities: Time, Difference and Boundaries." Berghahn books, 2002.

Hindelsheim, Athanassios Pitsoulis. "Greece, Turkey, the Eastern Question and the Treaty of Lausanne 1923," *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs* 9, Jahrgang Heft 2 (2019).

Lim, Jie-Hyun. "Victimhood Nationalism in Contested Memories: National Mourning and Global Accountability," *Memory in a global age: discourses, Practices and Trajectories*, redigerat av Aleida Assmann & Sebastian Conrad, New York, USA: Palgrave Macmillan memory studies, 2010.

Millas, Iraklis. "History Textbooks in Greece and Turkey." *History Workshop*, nr. 31 (1991).

Millas, Iraklis. "The Exchange of Populations in Turkish Literature," *Crossing the Aegean, An Appraisal on the 1923 Compulsory Populations Exchange Between Greece and Turkey* (2003).

Millas, Iraklis. "History Textbooks in Greece and Turkey." *History Workshop*, nr. 31 (1991).

Mourgou, Alexandra. "Rebetiko Neighbourhoods: Musical Encounters and Social Transformations in Drapetsona and Nea Kokkinia, Piraeus," *Balkanologie* Vol. 16 nr. 1 (2021): 8-9.

UNESCO, "Global citizenship education and the rise of nationalist perspectives: reflections and possible ways forward," *programme and meeting document 183098*, Paris: UNESCO (2018)

Rumelili, Bahar. "The European Union's Impact on the Greek-Turkish Conflict." *Working Papers Series in EU Border Conflicts Studies* nr. 6, (2004).

Shields, Sarah. "The Greek-Turkish Population Exchange: Internationally Administered Ethnic Cleansing." *Middle East Report*, nr. 267 (2013).

Wang, Qi. "On the cultural constitution of collective memory," *Memory* 16:3, (2008).

Webbartiklar:

Abed Alloush. "Common Words in the Greek and Turkish Language". *Greek Reporter*, 6.12.2023. <https://greekreporter.com/2023/12/06/common-words-in-the-greek-and-turkish-language/>

Anadolu Agency, "Memories of Greek-Turkish population exchange to go on display," *Daily Sabah*, 5.1.2017. <https://www.dailysabah.com/life/2017/01/05/memories-of-greek-turkish-population-exchange-to-go-on-display>.

Areti Kotseli, " 'Expulsion and Exchange of Populations (Turkey – Greece: 1922-1924)' Exhibition in Benaki Museum," *Greek Reporter*. 27.3.2012. <https://greekreporter.com/2012/03/27/expulsion-and-exchange-of-populations-turkey-greece-1922-1924-exhibition-in-benaki-museum/>.

Athens Bureau, "The NATO Land Forces Command in Smyrna congratulates Turkey on the Asia Minor Catastrophe," *Greek City Times*, 30.8.2023. <https://greekcitytimes.com/2023/08/30/nato-turkey-asia-minor-disaster/>.

AYDIN, "Church asked to become museum," *Hürriyet Daily News*, 2.2.2023. <https://www.hurriyetaidailynews.com/church-asked-to-become-museum-182800>

Copelia Mainardi, "When Greece sings the blues," *Le Monde Diplomatique*, Oktober 2023. <https://mondediplo.com/2023/10/12rebetiko>

Dimitris Rigopoulos, "The shantytowns of the 1920s that grew into a city," *Kathimerini*, 14.10.2022. <https://www.ekathimerini.com/culture/1195516/the-shantytowns-of-the-1920s-that-grew-into-a-city/>.

Doğan News Agency, "Participants in population exchange head back to Greece," *Hürriyet Daily News*, 1.1.2013. <https://www.hurriyetdailynews.com/participants-in-population-exchange-head-back-to-greece--57181>

Emrah Güler, "Movie tackles the effects of population exchange," *Hürriyet Daily News*, 11.8.2013. <https://www.hurriyetdailynews.com/movie-tackles-the-effects-of-population-exchange-52336>.

Fatıma Taşkömür, "Turks and Greeks exude warmth in a barbershop," *TRT WORLD*, 12.7.2017. <https://www.trtworld.com/magazine/turks-and-greeks-exude-warmth-in-a-barbershop-12902>.

Greek City Times, "Today marks 100 years since Greece & Turkey agreed to 'exchange' 1.6m Christians & Muslims," *Greek City Times*, 31.1.2023. <https://greekcitytimes.com/2023/01/31/today-marks-100-years-greece/>

Ismini Lamb, "The Lausanne Treaty and the Middle East," *Kathimerini*, 21.11.2023. <https://www.ekathimerini.com/opinion/1225330/the-lausanne-treaty-and-the-middle-east/>.

Patricia Claus, "The History of the Ancient Greek City of Smyrna," *Greek Reporter*, 28.12.2023. <https://greekreporter.com/2023/12/28/history-ancient-greek-city-smyrna/>

Webbkällor:

Al-Jazira World, *The Great Population Exchange between Turkey and Greece* (2018), [Film] Al-Jazira. <https://www.aljazeera.com/program/al-jazeera-world/2018/2/28/the-great-population-exchange-between-turkey-and-greece>

"Alexandra Mourgou - Researcher, HOMEACROSS project (2021-2022); Cultural geography, Architecture, Urbanism," *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy*, senast uppdaterad 2024.

<https://www.eliamep.gr/en/members/%ce%b1%ce%bb%ce%b5%ce%be%ce%ac%ce%bd%ce%b4%cf%81%ce%b1-%ce%bc%ce%bf%cf%8d%cf%81%ce%b3%ce%bf%cf%85/>

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Thessaloníki." *Encyclopedia Britannica*, September 2, 2022. <https://www.britannica.com/place/Thessaloniki>

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "War of Greek Independence." *Encyclopedia Britannica*, 23 mars, 2023. <https://www.britannica.com/event/War-of-Greek-Independence>

"CENTENARY OF THE TREATY OF LAUSANNE: Resonances in Contemporary Eastern Mediterranean and Beyond", Ministry of Education, Religious Affairs and Sports, 7-9.12.2023. https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2023/Conference_Program_Speeches.pdf

Chrysovalantis Stamelos, *Hello Anatolia* (2013), [Film] Crescent Street Films.

Dimitris Hatzimallis (Regissör), *In A New Homeland* (2022), [TV-serie] ERTFLIX, Hellenic Broadcasting Corporation.

Europarådets parlamentariska församling, "The situation of the inhabitants of Rhodes and Kos with a Turkish cultural background," Doc. 12526, 23.02.2011
<https://www.refworld.org/docid/4d70e4562.html>.

Hanna Meretoja & Turun Yliopisto, "What is cultural memory?", YouTube, 6:18, 23.02.2021. https://www.youtube.com/watch?v=hrECyLpL_gY.

"International Symposium on Turkish-Greek Compulsory Population Exchange: Memory, Identity, Reconstruction," *The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants*, senast uppdaterad 22.3.2023. <http://www.lozanmubadilleri.org.tr/3123-2/>.

Marina Danezi (Regissör), *Splendid City - Athens Urban Stories* (2021-2022), [TV-serie] ERTFLIX, Hellenic Broadcasting Corporation.

"Memorialization Projects related to the Refugees of the Population Exchange", *Memorialize Turkey*, senast ändrad 2011, <https://memorializeturkey.com/en/memorial/memorialization-projects-related-refugees-population-exchange>

Nationalencyklopedin, *millet*. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/millet>

Thanos Davelis, "The legacy of Lausanne: 100 years since the population exchange between Greece and Turkey", *The Greek Current*, 2.2.2023, podcast, MP3 audio, 15:49.

TLP Convenors, *The Lausanne project (TLP)*, 2021-nutid, podcast, Spotify.
<https://open.spotify.com/show/5UFvuoBNVQTNzxNbLmMBLc?si=fc8f95bb13264393&nd=1&dlsi=728671072208411e>.

"Population Exchange Museum (The Foundation of Lausanne Treaty Emigrants)," *Museum without frontiers*, senast ändrad 2010.

https://www.museumwnf.org/partner.php?id=TR_02_G;tr&theme=AWE&tye=SH.

"Space, memory and the legacy of the 1923 Population Exchange between Greece and Turkey," *Europa kommissionen*, senast uppdaterad 22.9.2022.

<https://cordis.europa.eu/project/id/950178>.

Intervjuer:

Ozcan Eitmen, Zoom, intervju (1), 21.11.2023.

Ekin Aykut, Zoom, Intervju (2), 22.11.2023

Sarah, Zoom, intervju (3), 23.11.2023.

Müge Özbiçer, Zoom, intervju (4), 28.11.2023.

Thodoris Zisimopoulos, Zoom, intervju (5), 05.12.2023.

Andra källor:

Wang, Qi. "On the cultural constitution of collective memory", figur 1.